

9.2024

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Το ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς

Πραγματικότητες, ματαιώσεις,
προοπτικές

Δημήτρης Χριστόπουλος

Καθηγητής Πολιτειολογίας, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης
& Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Σεπτέμβριος 2024

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
A. Το μεταναστευτικό-προσφυγικό σε μακρά διάρκεια	5
A1. Οι λέξεις και οι έννοιες της μετανάστευσης στην Ελλάδα.....	5
A2. Η μεγάλη εικόνα απέναντι στις συναρπαστικές λεπτομέρειες.....	8
A3. Τι έγινε από τη δεκαετία του '90;.....	9
A4. Η χρονιά της αποκάλυψης: 2015.....	17
A5. Τι θα κάνουμε εφεξής στην Ελλάδα για το προσφυγικό με δεδομένη αυτή την ΕΕ;	25
A6. Η έκπτωση από τη νομιμότητα ή η δεύτερη αποδημία	28
Τα εμπόδια στην πολιτογράφηση	31
A7. «Ελλάδα-ασπίδα»: η μετανάστευση στην εποχή της πανδημίας, των «δομών», των ναυαγίων και των φυσικών καταστροφών (2020-...)	34
B. Μια πολιτική ευθύνης για το μεταναστευτικό-προσφυγικό	37
B1. 9+1 παραδοχές	38
B2. Προτάσεις.....	45
Ειδικά για τα ζητήματα κτήσης της ιθαγένειας	48
Εν κατακλείδι, επανεκκίνηση (restart)	51
Βιβλιογραφία	53

Περίληψη

Το παρόν κείμενο παρουσιάζει, αξιολογεί και ερμηνεύει το ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς και διερευνά πιθανά σενάρια για το μέλλον σε μέση και μακρά διάρκεια. Με τον όρο «μεταναστευτικό καθεστώς» αντιλαμβανόμαστε, όχι απλώς το σύνολο των νόμων που διέπουν τη μετανάστευση στην Ελλάδα αλλά το όλο σύστημα νομικών κανόνων, διοικητικών πρακτικών και νοστροπιών πρόσληψης της μετανάστευσης στην Ελλάδα από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και ύστερα. Το κείμενο ξεκινά με την κατάσταση στην τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, κατά την οποία, σύμφωνα με μια προσφιλή αλλά μάλλον παραπλανητική αντίληψη: «Η Ελλάδα έγινε τόπος προορισμού από τόπος αποστολής».

Είναι η περίοδος της Βαλκανικής μετανάστευσης και της μετατροπής της χώρας σε μια μητρόπολη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Την περίοδο αυτή, η Ελλάδα ακολουθεί συνολικά, με τις δικές της ιδιαιτερότητες, τις πρακτικές της Νότιας Ευρώπης στο μεταναστευτικό: η νόμιμη μετανάστευση γενικά απαγορεύεται, αλλά στην πράξη ο καταμερισμός εργασίας έχει ανάγκη από εργαζομένους, με αποτέλεσμα στην πορεία, όχι χωρίς κραδασμούς, οι μετανάστες ως επί το πλείστον να νομιμοποιούνται μονιμοποιούμενοι.

Στη συνέχεια, με ορόσημο την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, η χώρα βρίσκεται λόγω θέσης στο διάβα μεγάλων ροών μεικτού χαρακτήρα, δηλαδή μετακινήσεων πολιτικών και οικονομικών κινήτρων από την Κεντρική Ασία, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Η κοινή πεποίθηση είναι ότι ο κόσμος αυτός έβλεπε –και συνεχίζει να βλέπει– τη χώρα ως διαμετακομιστικό σταθμό στο διάβα του για τη Βόρεια Ευρώπη. Η αντίληψη αυτή εν μέρει ισχύει, διότι, ούτως ή άλλως, σπανίως οι μετανάστες πάνε κάπου για να ριζώσουν. Στην αρχή σχεδόν πάντα φαντάζονται ότι αργά ή γρήγορα είτε θα επιστρέψουν στις πατρίδες τους είτε θα πάνε αλλού. Όμως, στην Ελλάδα αυτή η αντίληψη εδραιώθηκε και επιτάθηκε στη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα εξαιτίας κυρίως της ελληνικής κρίσης. Ωστόσο η πεποίθηση ότι «οι άνθρωποι δε θέλουν να μείνουν εδώ», είναι μεν ορθή (καθώς, όντως οι άνθρωποι θέλουν να φύγουν), αλλά δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό την αδράνεια, παραπέμποντας στις καλένδες το οποιοδήποτε σχέδιο κοινωνικής συμπερίληψής τους.

Τέλος, το κείμενο πραγματεύεται τις αλλαγές του μεταναστευτικού καθεστώτος στην Ελλάδα μετά το καλοκαίρι του 2015, που έθεσε νέα δεδομένα τόσο στον ελληνικό, όσο και στον ευρωπαϊκό σχεδιασμό διαχείρισης του μεταναστευτικού και προσφυγικού φαινομένου συνολικά. Ο σχεδιασμός αυτός, μετά την κρίση του 2015, φαίνεται ολοένα και εντατικά να ολισθαίνει σε αντιλήψεις που προσλαμβάνουν τη μετανάστευση ως απειλή για την κοινωνική συνοχή, καθώς και πρόκληση για την ηγεμονία των κομμάτων και κινημάτων της ευρωπαϊκής alt right. Το αποτέλεσμα είναι ότι σε όλη την ήπειρο, αντιλήψεις, οι οποίες μέχρι το 2015 θα θεωρούνταν «ακροδεξιός λαϊκισμός», σήμερα υιοθετούνται από τον mainstream πολιτικό λόγο των ευρωπαϊκών κομμάτων εξουσίας, στην προσπάθεια εκλογικής αναχαίτισης της Άκρας Δεξιάς. Σε αυτή τη συγκυρία, η θέση της Ελλάδας ως χώρας εισόδου είναι φυσικά, ιδιαιτέρως ευαίσθητη.

Από τη στιγμή της εισόδου στη χώρα, τη ρύθμιση του καθεστώτος εργασίας και διαμονής μέχρι την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας –όταν αυτό συμβαίνει–, το μεταναστευτικό καθεστώς συγκροτεί μια ανυπέρβλητη ολική βιοτική εμπειρία. Μια εμπειρία που αλλάζει τα πάντα: τον μετανάστη, τα παιδιά του, τη χώρα αποστολής του και τον τόπο του προορισμού του. Αυτή η εμπειρία μπορεί να ιστοριοποιηθεί, προκειμένου να δώσει τη δυνατότητα να την αντιληφθούμε στη μακρά της διάρκεια, απαλλαγμένοι από τα πάθη της στιγμής. Μόνο έτσι μπορεί μια χώρα να ανταποκριθεί στις προκλήσεις για μια ανθρώπινη, ρεαλιστική και βιώσιμη διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου.

Το μεταναστευτικό, όπως όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, δεν μπορεί να προσεγγιστεί με μια ουδέτερη αντικειμενικότητα στην ανάλυση. Μπορεί όμως να ερμηνευθεί με μια αξιολογικά και μεθοδολογικά έντιμη υποκειμενικότητα. Αυτή είναι η μέριμνα των σελίδων που ακολουθούν.

A. Το μεταναστευτικό-προσφυγικό σε μακρά διάρκεια

Όταν βιώνει κανείς την ένταση των κοινωνικών φαινομένων τη στιγμή που αυτά συμβαίνουν, τα εν θερμώ συναισθήματα μπορεί να παραπλανούν. Το να παρακολουθείται ένα φαινόμενο στη μακρά διάρκεια σημαίνει ότι επιτρέπεται η προσέγγισή του από μια ικανή απόσταση που επιτρέπει ορθότερα συμπεράσματα. Όπως έγραφε ο μεγάλος Γάλλος ιστορικός της Μεσογείου, Φερνάν Μπροντέλ, ο βραχύς χρόνος είναι η πιο ιδιόμορφη, η πιο απατηλή διάρκεια: «*Τα γεγονότα είναι κονιορτός*».

A1. Οι λέξεις και οι έννοιες της μετανάστευσης στην Ελλάδα

Επειδή το θέμα της μετανάστευσης είναι ιδεολογικά φορτισμένο σε όλη τη Δύση, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, είναι σημαντικό να οριοθετηθεί το πλαίσιο της συζήτησης. Είναι γεγονός ότι περισσεύουν οι στρατευμένες αντιλήψεις προπάντων στην κοινή γνώμη –κυρίως αντιμεταναστευτικής υφής (αλλά όχι μόνο)–, ενώ οι επιστημονικές μελέτες που υπάρχουν σε πληθώρα πλέον δε λαμβάνονται σοβαρά υπόψη για τη χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής.¹ Η μεταναστευτική πολιτική χαράσσεται με βάση κριτήρια δημοφιλίας στην πλειοψηφία του κόσμου. Όπως ενίοτε κάνουμε λόγο για εξωτερική πολιτική εσωτερικής κατανάλωσης, το ίδιο παρατηρείται και στη μεταναστευτική πολιτική εθνικού ακροατηρίου. Ενώ η εξωτερική πολιτική προσφέρεται κατεξοχήν για εθνική ικανοποίηση και αυτό αφορά όλες τις κυβερνήσεις, η φοβία αναμέτρησης με το πολιτικό κόστος διαχείρισης του μεταναστευτικού είναι ισχυρότερη στις συντηρητικές κυβερνήσεις, διότι εκείνων το ακροατήριο έχει τα πιο ενισχυμένα αντιμεταναστευτικά αντανακλαστικά. Αυτό όμως δεν συμβαίνει αποκλειστικά στην Ελλάδα. Η μετανάστευση δεν είναι μόνο big αλλά και hot issue: συνεπαίρνει και καθοδηγεί το δημόσιο θυμικό είτε στην κατεύθυνση της αποστροφής (ή της αλληλεγγύης

¹ Στην Ελλάδα, από τα τέλη της δεκαετίας του '90 εμφανίζονται για πρώτη φορά οι μεταναστευτικές σπουδές σαν ερευνητικό πεδίο από τις πειθαρχίες της Κοινωνιολογίας, της Πολιτικής Ανάλυσης, της Πολιτικής Οικονομίας, της Ανθρωπολογίας και της Νομικής. Εδώ και κάτι περισσότερο από 25 χρόνια, η μετανάστευση πλέον έχει εδραιωθεί ως γνωστικό αντικείμενο στις σχολές κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, ενώ, έως τότε, η ενασχόληση ήταν μάλλον περιθωριακή και αφορούσε κυρίως την ελληνική μετανάστευση στο εξωτερικό. Πλέον, η μετανάστευση αποτελεί δημοφιλές γνωστικό πεδίο σε όλους τους κλάδους που αναφέρθηκαν. Μεταπτυχιακές εργασίες, διδακτορικά, policy papers, μονογραφίες, συλλογικοί τόμοι γράφονται, και συνέδρια διαρκώς γίνονται, με αποτέλεσμα να μην είναι υπερβολή να θεωρεί κανείς ότι σήμερα το μεταναστευτικό ανήκει στα πιο αιχμηρά πεδία κοινωνικής έρευνας στην Ελλάδα.

σπανιότερα) με όρους αμιγώς ιδεολογικούς. Το να γνωρίζει κανείς τους μηχανισμούς της μετανάστευσης χάνει έτσι τη σημασία του εμπρός στην εδραιωμένη πεποίθηση της μετανάστευσης ως απειλής.² Έτσι, η αναλυτική ικανότητα των ιθυνόντων υποβαθμίζεται σε βαθμό αναπαραγωγής αβάσιμων δοξασιών ή επιθυμιών που απλώς έχουν έρεισμα στην κοινωνία, όπως ότι «θα σταματήσουμε την παράνομη μετανάστευση». Και όταν μετά φτάνει η ματαίωση –διότι η μετανάστευση δε σταματάει όσο εύκολα διακονούν κάποιες κυβερνήσεις–, τότε έρχεται η αγανάκτηση. Κάπως έτσι, το εκλογικό ακροατήριο στρέφεται σε απερίφραστα ξενοφοβικές θέσεις που εκφράζονται με πιο αυθεντικό τρόπο από την *alt right*.

Η πεποίθηση ότι οι μετανάστες συνιστούν απειλή είναι απλώς λάθος, και δεν υπάρχει καμία μελέτη από την οποία να προκύπτει κάτι τέτοιο. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι η μετανάστευση δε θέτει τις κοινωνίες ενώπιον κρίσιμων απειλών για την κοινωνική συνοχή. Από την άλλη πλευρά, απέναντι στον αντιμεταναστευτικό παροξυσμό που ενίοτε ορθώνεται στις κοινωνίες υποδοχής, ορθώνεται ένας λόγος αλληλεγγύης, ο οποίος, με εμμονικά συμπνετικό τρόπο, αντιλαμβάνεται ολικά τα υποκείμενα της ιστορίας (δηλαδή, τους μετανάστες) ως θύματα.

Όμως είναι πράγματι σπάνιο ένας άνθρωπος να είναι μονίμως θύμα. Στις μακρές διάρκειες τα θύματα δημιουργούν άλλα θύματα και η ζωή συνεχίζεται. Μια προσφύγισσα άνετα μπορεί να είναι θύμα οικογενειακής βίας από τον πρόσφυγα άνδρα της. Η ίδια εύκολα μπορεί να ασκεί ασύμμετρη βία στο παιδάκι της κι εκείνο, πάλι, σε άλλα παιδάκια που εξαιτίας της καταγωγής τους είναι ευκολότεροι στόχοι. Κοινώς, οι μετανάστες είναι οι πρωταγωνιστές της ιστορίας τους και όχι τα απλά της θύματα (Καρπόζηλος, 2023: 13).

Οι πρωταγωνιστές αυτοί μετακινούνται με οδηγό, την ανάγκη. Δεν είναι μόνο ο διεθνής μετανάστης, λοιπόν. «Διεθνής» μετανάστευση είναι η μετακίνηση από κράτος σε κράτος για λόγους ανάγκης, ενώ «εθνική» είναι η μετανάστευση εντός του κράτους. Ο πρόσφυγας είναι ο μετανάστης που διώκεται και εξαναγκάζεται να φύγει. Διώκεται επειδή η πατρίδα του τον θεωρεί ανεπιθύμητο γι' αυτό που είναι, αλλά διώκεται και επειδή ένας ποταμός πλημμύρισε και ένας κάμπος πνίγηκε. Οι κλιματικοί πρόσφυγες νομικά δεν εξομοιώνονται με τους υπόλοιπους πρόσφυγες αλλά με τους μετανάστες εν τη ευρεία έννοια. Δεν υπάρχει, δηλαδή, νομική ιδιότητα «κλιματικός πρόσφυγας». Ωστόσο, στις συνθήκες της κλιματικής κρίσης που βιώνει η υφήλιος, η έννοια χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο.

² Για μια εξαιρετικά εμπειρισταωμένη έρευνα πάνω στις συμπεριφορές των Ελλήνων και των μεταναστών σχετικά με τη μετανάστευση στην Ελλάδα, βλ.: <https://www.dianeosis.org/research/oi-ellines-kai-to-prosfygiko-provlima/>

Το προσφυγικό φαινόμενο, ως τέτοιο, είναι, λοιπόν, υποσύνολο του μεταναστευτικού. Οι μετακινούμενοι εξ ανάγκης πληθυσμοί είναι όλοι μετανάστες, ενώ κάποιοι από αυτούς που διώκονται είναι οι πρόσφυγες. Έχει σημασία να το επισημαίνουμε αυτό διότι επί των ημερών μας, η διάκριση των δύο (πρόσφυγας και μετανάστης) εμφανίζεται ως κάτι το ακατάβλητο στη σημασία του και τη νομική του αντιμετώπιση. Επομένως, ναι μεν η Σύμβαση της Γενεύης του ΟΗΕ προβλέπει για τον πρόσφυγα το δικαίωμα του ασύλου –που το διεθνές δίκαιο δεν παρέχει στον οικονομικό μετανάστη–, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι τα δύο φαινόμενα παράγουν διαφορετικές καταστάσεις. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, οι άνθρωποι φεύγουν από την πατρίδα τους. Όχι από διάθεση για περιπέτεια, αλλά από ανάγκη.

«Ο Οδυσσέας δεν ήταν μετανάστης» γράφει μια σημαντική κοινωνιολόγος των μεταναστευτικών σπουδών (Green, 2002:9). Δεν είναι ο πανούργος λάτρης του ταξιδιού και της περιπέτειας. Δεν είναι όμως και «πιόνι» των βουλών των άλλων, όπως, εσχάτως, ακούμε στη χώρα μας για τους μετακινούμενους από την Τουρκία πληθυσμούς. Φυσικά, η κυβέρνηση της Τουρκίας χρησιμοποιεί τους 3,5 εκατ. μετανάστες και πρόσφυγες που διαβιούν στην επικράτειά της ως διαπραγματευτικό όπλο στον κυνισμό της διεθνούς διπλωματίας, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι μετακινούνται καθ' υπόδειξη κυβερνήσεων. Φυσικά, κυβερνήσεις μπορούν να διευκολύνουν ή να επιβραδύνουν τη διέλευση ανθρώπων από την επικράτειά τους αλλά έως εκεί. Τα υπόλοιπα είναι προϊόντα της ανθρώπινης βούλησης και της τύχης. Και η βούληση εκείνων που θέλουν να φύγουν από τη δυστυχία είναι αδάμαστη.

Ο μετακινούμενος –πρόσφυγας ή μετανάστης– είναι τέκνο της ανάγκης. Για τον πρόσφυγα η ανάγκη είναι πολιτική (ή κλιματική), για τον μετανάστη είναι οικονομική. Οι δύο ομάδες, το μεταναστευτικό σύνολο και το προσφυγικό υποσύνολο, συγκοινωνούν διά των «αιτούντων άσυλο». Αυτοί είναι οι μετανάστες που προσπαθούν να αποκτήσουν το στάτους του πρόσφυγα υποβάλλοντας το σχετικό αίτημα, το οποίο το κράτος εξετάζει. Οι αιτούντες άσυλο είναι, λοιπόν, αυτοί που αναμένουν το κράτος να εξετάσει και να κρίνει αν είναι πρόσφυγες. Είναι πλέον κοινός τόπος ότι στην Ελλάδα κάνουμε λόγο για μεικτές ροές («mixed flows»), δηλαδή ροές μεικτών κινήτρων.

Τέλος, όταν συζητάμε για τη μεγάλη εικόνα του μεταναστευτικού πληθυσμού στη χώρα, θα πρέπει να βγάλουμε από το μυαλό μας ομοιογενείς παραστάσεις ανθρώπων. Οι μετανάστες διαφέρουν μεταξύ τους. Όπως οι Έλληνες. Και δε διαφέρουν μόνο επειδή κάποιοι είναι Αλβανοί, Πακιστανοί, Σύροι κλπ. Δε διαφέρουν μόνο επειδή είναι μουσουλμάνοι, χριστιανοί ή άθεοι. Την ετερότητα δεν την κομίζουν οι μετανάστες που γενικώς κι αδιαίρετως διαφέρουν από τους γηγενείς. Αυτό είναι μια παραπλανητική πρόσληψη που κυριαρχεί στα κράτη υποδοχής, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Την ετερότητα τη φέρνουν οι μετανάστες που διαφέρουν μεταξύ τους σε βαθμό αναπάντεχο.

Η εσωτερική ετερογένεια του μεταναστευτικού πληθυσμού προκύπτει δευτερευόντως από παράγοντες, όπως η χώρα καταγωγής τους ή η θρησκεία τους, η γλώσσα ή άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Φυσικά, το καθεστώς του κατοίκου της Ελλάδας που καταγράφεται ως «πολίτης τρίτης χώρας» είναι νομικά το επισφαλέστερο των υπολοίπων και κυρίως των πολιτών της ΕΕ. Αυτή η διάκριση έχει κομβική σημασία διότι οι πολίτες της ΕΕ μετανάστες (από Ρουμανία και Βουλγαρία κυρίως) στη χώρα μας, έχουν εξασφαλισμένη διαμονή, ενώ οι άλλοι, οι «τρίτων χωρών», αντιμετωπίζουν ένα διαρκές καθεστώς επισφάλειας.

Η επισφάλεια αυτή εντείνεται από φαινόμενα κοινωνικού στιγματισμού που βιώνουν αλλοδαποί εξαιτίας της κοινωνικά ορατής αλλοδαπότητάς τους. Αντιθέτως, όταν η αλλοδαπότητα είναι κοινωνικά αόρατη, τα προβλήματα περιορίζονται. Το βασικό, ωστόσο, τεκμήριο εσωτερικής διαφοροποίησης του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι η ταξική κινητικότητα και η δυνατότητα κοινωνικής ένταξης. Ο αλλοδαπός πληθυσμός είναι εργαζόμενος πληθυσμός και από τη θέση του στον ελληνικό καταμερισμό εργασίας εξαρτάται κυρίως η θέση του στην κοινωνία. Άλλοι παράγοντες, όπως χρώμα δέρματος, θρησκεία, νομικό καθεστώς διαμονής, έχουν κρίσιμη σημασία, αλλά το όλον στην εργασία και το κοινωνικό-ταξικό στάτους καταλήγει. Έναντι άλλων παραδειγμάτων, η Ελλάδα εδώ και πολλά χρόνια προβλέπει golden visa για αλλοδαπούς επενδυτές. Το πρόβλημα με το Ισλάμ, φυσικά, δεν αφορά τους Σαουδάραβες ουαχαμπίτες, τους οποίους η χώρα παρακαλά να επενδύσουν, αλλά τους φτωχούς περιφερόμενους από το Πακιστάν ή το Μπαγκλαντές. Κι ας είναι οι πρώτοι οι πιο σκληροί φονταμενταλιστές μουσουλμάνοι.

Στην Ελλάδα, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, θρησκείας ή άλλων ιδιοτήτων, υπάρχουν μετανάστες και μετανάστες, ανάλογα με τη θέση τους στην αγορά εργασίας και το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτιστικό τους κεφάλαιο, δηλαδή ιδιαίτερες δεξιότητες κλπ. Η διάρκεια παραμονής τους αποτελεί το αξιόπιστο τεκμήριο για την κοινωνική τους θέση αλλά, πάλι, όχι αποκλειστικό. Συμπερασματικά, η ετερογένεια του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι η πιο κρίσιμη ιδιότητά του.

A2. Η μεγάλη εικόνα απέναντι στις συναρπαστικές λεπτομέρειες

Στο μεταναστευτικό-προσφυγικό, η διάκριση «προ και μετά 2015» στην Ελλάδα έχει αποκτήσει νομικό πρόσημο. Η μεταχείριση των ανθρώπων που ήρθαν στη χώρα από το καλοκαίρι εκείνης της συγκλονιστικής χρονιάς είναι διαφορετική από αυτή των ανθρώπων που είχαν έρθει πριν. Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι ότι η διαφορά στη νομική μεταχείριση δεν αφορά μόνο τον χρόνο κατά τον οποίο ήρθαν οι άνθρωποι, αλλά και το σημείο από το οποίο εισήλθαν στην ελληνική επικράτεια. Ο άνθρωπος που θα καταφέρει να διαβεί τα νερά του Έβρου έχει διαφορετικό στάτους από αυτόν

που θα διαβεί το Αιγαίο. Ο μεν πρώτος μπορεί να αξιοποιήσει τις όποιες δυνατότητες τού παρέχει η έννομη τάξη της χώρας, ως υποψήφιος πρόσφυγας, ο δε δεύτερος υφίσταται τις συνέπειες της Συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας (Μάρτιος 2016), και δυνητικά μπορεί να επιστραφεί στην Τουρκία και να κρατηθεί. Όπως θα δούμε και στις σελίδες που ακολουθούν, η επιστροφή στην Τουρκία είναι σπάνια. Η κράτηση, πλέον, κανόνας. Τα προηγούμενα είναι αποκαλυπτικές πτυχές που έλκουν την προσοχή του ερευνητή, κυρίως του νομικού, αλλά και όσων ευαισθητοποιούνται κοινωνικά για το ζήτημα.

Η Ελλάδα, λόγω θέσης, υπήρξε ανέκαθεν σημείο εντατικών πληθυσμιακών μετακινήσεων. Αυτό που ονομάστηκε «προσφυγική κρίση» το 2015, αποτελεί ένα ακόμη στιγμιότυπο μιας μακράς ιστορίας που έχει μεγάλο παρελθόν, κρίσιμο παρόν και αδιάγνωστο μέλλον. Αν, αντί γι' αυτή την προβολή στη μακρά διάρκεια, αντιλαμβανόμαστε τις πληθυσμιακές μετακινήσεις διαρκώς ως κακές στιγμές της ιστορίας, ως «ατυχήματα», τότε, τόσο ενώπιόν τους θα στεκόμαστε με δέος και ιδεοληπτική αμνηχανία. Γιατί πολύ απλά θα μας φαίνεται «πρωτοφανές» κάτι που δεν είναι.

Η ιστορική δυναμική του μεταναστευτικού στο σύνολό του, ανεξαρτήτως των ειδικών αιτιών που ωθούν τους ανθρώπους στη μετακίνηση, έχει υλικές και διανοητικές διαστάσεις που ακολουθούν ρυθμούς τους οποίους, για να τις παρακολουθήσουμε, είναι σκόπιμο να συλλάβουμε συνέχειες και ασυνέχειες, τη μακρά διάρκεια σε συνδυασμό με την περιοδολόγηση. Αυτό επιχειρείται στο παρόν.

Αν δεν το κάνουμε, κάθε νέα φάση θα μας φαίνεται «πρωτοφανής». Πόσο συχνά, αλήθεια, ακούμε στη δημόσια σφαίρα τη λέξη αυτή, αναφορικά με την κινητικότητα των πληθυσμών! Όμως, όσο κι αν κάθε συγκυρία διαχείρισης του μεταναστευτικού έχει τις ιδιαιτερότητές της, καμία δεν είναι εντελώς πρωτοφανής. Στη θέση που βρίσκεται η Ελλάδα και με το παρελθόν της, «μια χώρα σε κίνηση», όπως έχουμε υποστηρίξει αλλού (Καρπόζηλος & Χριστόπουλος, 2018), δεν θα μπορούσε ποτέ να διανοηθεί ότι βρίσκεται στο απυρόβλητο των ροών των πληθυσμιακών μετακινήσεων: είτε προς, είτε από, είτε διά της επικράτειάς της. Το ελληνικό κράτος έχει, εξάλλου, από την ίδρυσή του, γνωρίσει μείζονες και διαρκείς μετακινήσεις πληθυσμών. Είτε ως αφετηρία, είτε ως προορισμός, είτε ως τόπος διέλευσης. Αν το δει κανείς έτσι, η σημερινή συγκυρία, με όλες τις ιδιαιτερότητές της, είναι περισσότερο μια συνέχεια αυτών των διαρκών στιγμιότυπων των ανθρωπίνων μετακινήσεων, παρά μια πρωτόφαντη τομή.

A3. Τι έγινε από τη δεκαετία του '90;

Κατά μια μάλλον διαδεδομένη αλλά σφαλερή αφήγηση που κυριάρχησε ήδη από τη δεκαετία του '90, «η Ελλάδα μετατράπηκε αίφνης τότε από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών». Αυτή η αλλαγή φέρεται

πως είχε ως αποτέλεσμα την απόλυτη αμηχανία –έως και εύλογη ανικανότητα– της χώρας να διαχειριστεί το φαινόμενο με κάποια ανθρωπιά και αποτελεσματικότητα. Κατά άλλη ανάγνωση (Παρσάνογλου, 2009), μια χώρα με την ιστορική εμπειρία μειζόνων πληθυσμιακών μετοικήσεων και ανταλλαγών κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα, και μια εξαιρετικά εντατική κινητικότητα εργασίας, δεν μπορεί σοβαρά να επικαλείται ότι ξάφνου έμαθε από μετανάστευση το 1990.

Η υπόθεση, ωστόσο, ότι η Ελλάδα εμφανίστηκε «απροετοίμαστη» για να αντιμετωπίσει αξιοπρεπώς τις πρώτες μεταναστευτικές ροές από τα Βαλκάνια, χρησιμοποιήθηκε εκείνη την εποχή για να δικαιολογηθούν, να ερμηνευθούν έως και να συγχωρεθούν οι κραυγαλέες «αποτυχίες» της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Πάντως, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι η Ελλάδα, κάθε φορά που η ανθρώπινη κινητικότητα εμφανίζει μεγάλη ένταση, εμφανίζεται πάντα το ίδιο «απροετοίμαστη»: αυτό κατεξοχήν έγινε και από το '90 και από το 2015 και μετά.

Το φαινόμενο δεν είναι νέο. Οι αποτυχίες αυτές μεταφράζονταν από την τελευταία δεκαετία του 20^{ού} αιώνα σε κρατική αδυναμία που έφτανε σε εμβληματικές καταστάσεις διοικητικής ματαίωσης, όπως η συστηματική έκδοση ληγμένων αδειών παραμονής στους μετανάστες (Χατζή, 2004: 242 και επ.). Για πολλά χρόνια, σχεδόν όλη τη δεκαετία του '90, ήταν κοινή πεποίθηση ότι η Ελλάδα «δεν έχει μεταναστευτική πολιτική», και ότι η χώρα απλώς παρακολουθεί ανθρώπους να μπαίνουν στην επικράτεια, ανήμπορη να κάνει τα κοινώς νοούμενα αυτονόητα για τη νομική τακτοποίησή τους ή την απέλασή τους. Μάλιστα, πολύς κόσμος, ακόμη και σήμερα, έχει την πεποίθηση ότι εκείνη την εποχή «η Ελλάδα άνοιξε τα σύνορα», παραβλέποντας ότι η χώρα ουδέποτε «άνοιξε» τα σύνορα: τα σύνορα εξ ορισμού δεν είναι παραθυρόφυλλα να ανοίγουν και να κλείνουν. Είναι φίλτρα που εξαρτώνται περισσότερο από την αδυναμία του κράτους προέλευσης να συγκρατήσει τον πληθυσμό του και δευτερευόντως, από τη δύναμη του κράτους υποδοχής να τον απωθήσει. Σε τελευταία ανάλυση, τα κράτη υποδοχής είναι αυτά που ορίζουν μια μετακίνηση ως μη κανονική και τα οποία, περιορίζοντας τις δυνατότητες νόμιμης εισόδου, ωθούν τους ανειδίκευτους που αναζητά η αγορά εργασίας να εισέλθουν, να διαμείνουν ή να εργαστούν χωρίς άδεια (Βεντούρα, 2011: 17).

Ενώ στις περιπτώσεις νομικά ρυθμισμένης μετακίνησης πληθυσμών –όπως, έναντι άλλων, από τη Νότια Ευρώπη στη Γερμανία, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο–, φαίνεται πως το κράτος υποδοχής έχει τον κύριο λόγο, τελικά πάντα η ανθρώπινη κινητικότητα ως –σε τελευταία ανάλυση– αίτιο έχει την αδυναμία των ανθρώπων να μείνουν στον τόπο τους. Η πολιτική του κράτους υποδοχής εξ ορισμού έπεται και συμπληρώνει. Αν το Μεξικό μπορούσε να κρατήσει τους ανειδίκευτους εργάτες που πάνε για δουλειά στις ΗΠΑ, αυτοί δεν θα εγκατέλειπαν την πατρίδα τους. Αν η Ελλάδα «χωρούσε» την

επαύριον του Εμφυλίου της, τους Έλληνες *gastarbeiters*, ούτε αυτοί θα έφευγαν στη Γερμανία. Αν η Αλβανία μπορούσε να κρατήσει τους ανθρώπους της τη δεκαετία του '90, ούτε αυτοί θα έφευγαν. Το ίδιο ισχύει παντού. Οι μετανάστες δεν είναι ταξιδιώτες, ούτε χομπίστες. Αυτό επισημαίνεται εμφατικά εδώ, διότι στη δημόσια σφαίρα ενίοτε ακούγονται απόψεις του τύπου «γιατί δε μένουν να δουλέψουν στην πατρίδα τους» κι άλλα συναφή αδαή. Οι άνθρωποι φεύγουν διότι δεν μπορούν να κάνουν αλλιώς. Ειδάλλως, θα προτιμούσαν το σπίτι τους, παρά την ξενιτιά.

Έχει ενδιαφέρον το σημείο εκκίνησης στο οποίο θα επανέλθουμε. Έως την αρχή της δεκαετίας του 1990, η Ελλάδα δεν είχε νομοθετικό πλαίσιο για τον έλεγχο και τη διαχείριση μεταναστευτικών ροών. Τα θέματα μετανάστευσης ρυθμιζόνταν από τον Νόμο 4310 του 1929 (αναθεωρημένος το 1948), ο οποίος αφορούσε κυρίως θέματα εισόδου, παραμονής, εργασίας και απέλασης αλλοδαπών (Χατζή, 2004). Το 1991, ο πρώτος νόμος που υιοθετείται, αφήνει ασφυκτικά περιθώρια σύννομης δυνατότητας στους ανθρώπους να μεταναστεύσουν νόμιμα στη χώρα (Ν. 1975/1991). Είναι μάλλον κοινός τόπος στην ελληνική βιβλιογραφία ότι ο νόμος του '91 απέβλεπε στον περιορισμό, στον αυστηρότερο έλεγχο των συνόρων και, «αν ήταν δυνατό», στην απέλαση όλων των παράτυπων μεταναστών από την ελληνική επικράτεια. Ουσιαστικά ο νόμος καθιστούσε σχεδόν ανέφικτη την είσοδο και εγκατάσταση ξένων στη χώρα μας με σκοπό την εργασία (Τριανταφυλλίδου, 2010: 99). Η πόρτα της ελληνικής επικράτειας έγραφε ένα μεγαλοπρεπές «στοπ», την ίδια στιγμή που τα παράθυρα της ελληνικής οικονομίας της «ισχυρής Ελλάδας» της δεκαετίας του '90, εκδίδουν προσκλητήρια για τη μαύρη, ελαστική αγορά εργασίας, τόσο οικεία ήδη στους Έλληνες.

Αυτό έκτοτε θα αποτελέσει το κατεξοχήν ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς: συγγενές με αυτό των περισσότερων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Η χώρα, που διά νόμου έχει προτρέξει να καταστήσει νομικά αδύνατη την είσοδο στην επικράτειά της σε μετανάστες, δέχεται μέσα στα ερχόμενα οκτώ χρόνια –μέχρις ότου ξεκίνησαν οι νομιμοποιήσεις– περίπου 100 χιλιάδες ανθρώπους ετησίως. «Παράνομα» φυσικά, καθώς με τη νομοθεσία της είχε απλώς καταστήσει αδύνατη τη νόμιμη μετανάστευση (Καψάλης, 2012: 143 και επ.). Επισήμως απρόσκλητοι, ανεπισήμως καλοδεχούμενοι. Αυτή είναι η επιτομή του μεταναστευτικού καθεστώτος στην Ελλάδα έως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα.

Στα τέλη της δεκαετίας του '90 έχουμε την έκδοση των Προεδρικών Διαταγμάτων του 1997/98, που νομιμοποίησαν ένα σημαντικό τμήμα του μεταναστευτικού πληθυσμού, περίπου 400 χιλιάδες. Το 2001, έχουμε τον πρώτο νόμο (Ν. 2910) που επιχειρεί να αντιμετωπίσει συνολικά το μεταναστευτικό στη χώρα. Ωστόσο, κρινόμενος από τα αποτελέσματά του και τον τεράστιο αριθμό των τροπολογιών που δέχθηκε στα αμέσως επόμενα χρόνια, ούτε κι

αυτός φάνηκε ρεαλιστικά ικανός να βάλει μια σχετική τάξη στα πράγματα, παρά το ότι ήταν όντως η πρώτη φορά που το κράτος φώναξε ολικά «παρών» στη διαχείριση της μετανάστευσης. Σε κάθε περίπτωση πάντως, και παρά τις αφόρητες δυσκολίες, το 2000 και το 2001 έχουμε ακόμη ένα κύμα νομιμοποιήσεων διόλου ευκαταφρόνητου αριθμού μεταναστών. Πάντως, με την απογραφή του 2001, καταγράφονται στην Ελλάδα επισήμως σχεδόν 800 χιλιάδες μετανάστες, ενώ, αν σε αυτούς προσθέσουμε ομογενείς από την πρώην ΕΣΣΔ, που στο μεταξύ είχαν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, ο αριθμός φτάνει στο ένα εκατομμύριο. Διόλου άσχημα για μια χώρα που δέκα χρόνια πριν είχε απαγορεύσει τη μετανάστευση.

Σύμφωνα με την πλέον έγκυρη μελέτη της εποχής (ΕΛΙΑΜΕΠ, «Clandestino» 2008): «*Η Ελλάδα δεν άφηνε ούτε αφήνει και πολλές επιλογές για νόμιμη είσοδο και διαμονή στον μετανάστη. Το σύστημα κλήσης ενός αλλοδαπού εργάτη (μετάκληση) δε λειτουργεί, παρά ελάχιστα, στην πράξη, καθώς το διάστημα μεταξύ κλήσης του εργάτη και νόμιμης εισόδου του στη χώρα, με θεώρηση εισόδου με σκοπό την εργασία, διαρκεί συνήθως 12 με 18 μήνες. Επιπροσθέτως, η εκτεταμένη μαύρη οικονομία στην Ελλάδα υποστηρίζει την ανεπίσημη απασχόληση. Οι μη νόμιμοι εργαζόμενοι μετανάστες, από την άλλη, παίζουν έναν καίριο ρόλο για την επιβίωση σημαντικών τομέων της ελληνικής οικονομίας: κατασκευαστικός τομέας, τουρισμός, αγροτικός τομέας, οικιακές υπηρεσίες και υπηρεσίες φροντίδας. Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν είναι τυχαίο ότι, συχνά, οι ανεπίσημοι μετανάστες είναι πρώην νομιμοποιημένοι μετανάστες που απώλεσαν το νόμιμο καθεστώς διαμονής τους λόγω της δυσκολίας να βρουν νόμιμη εργασία (με συμβόλαιο και πληρωμές ασφαλιστικών εισφορών από τον εργοδότη)*».

Το 2004 η Ελλάδα νομοθετεί έναν Κώδικα Ιθαγένειας (Ν. 2284). Η αλλαγή αυτή έχει μάλλον μείνει άγνωστη, πέρα από έναν κύκλο αρκετά μνημόνων –κυρίως νομικών–, καθώς, στην πράξη, ο Κώδικας αυτός δεν άλλαξε τίποτε σε σχέση με την προηγούμενη νομοθεσία. Η προσέγγιση στο θέμα της ιθαγένειας συνέχιζε να ακολουθεί την ίδια γραμμή που είχε διατυπωθεί λίγα χρόνια πριν, με την υπόθεση του Αλβανού σημαιοφόρου στη Νέα Μηχανιώνα, όταν ειπώθηκε: «*Έλληνας γεννιέσαι, δε γίνεσαι*».

Οι πολιτογραφήσεις ήταν ελάχιστες και οι μόνοι που αποκτούσαν την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη ήταν ομάδες ομογενών της πρώην ΕΣΣΔ με ad hoc ρυθμίσεις, που έμειναν υποτιμητικά γνωστές ως «ελληνοποιήσεις». Η ελληνική ιθαγένεια, έως το 2010, διέπεται από ένα καθεστώς που προσιδιάζει σε μια Ελλάδα αποστολής μεταναστών παρά σε χώρα υποδοχής. Το 2005 έρχεται ο μεταναστευτικός νόμος (Ν. 3386) που αποδείχθηκε ο πιο ανθεκτικός από όλους στον χρόνο. Η πολιτική επιλογή είναι πως όσοι μπαίνουν στη χώρα μετά το 2005, δεν έχουν περιθώριο να νομιμοποιηθούν, παρά το γεγονός ότι τυπικά ο νόμος αφήνει τέτοιες δυνατότητες. Μετά το τελευταίο κύμα νομιμοποιήσεων, το ελληνικό κράτος πήρε τη μεγάλη απόφαση με στόχο

να την κρατήσει: «Όσοι μπήκαν, μπήκαν. Εφεξής, όσοι μπαίνουν, μένουν παράνομοι». Ο Έλληνας νομοθέτης αποφασίζει ότι, από το 2005, όσοι μπαίνουν στη χώρα ουσιαστικά είναι καταδικασμένοι στην παρανομία. Όπως και προηγουμένως: κανείς νόμος δεν σκέφτεται να φτιάξει ένα βιώσιμο καθεστώς υπολογίζοντας τους ανθρώπους που μπαίνουν στην Ελλάδα. Διορατικά, φαντασιώνεται μια χώρα που δε θα δέχεται μετανάστες, τη στιγμή που οι μεταναστευτικές ροές διεθνώς εντείνονται.

Ο νόμος του 2005 εισάγει συνολικά 30 διαφορετικούς τύπους άδειας διαμονής για τους ήδη διαμένοντες στην Ελλάδα, ενώ υπολογίζεται ότι τον Σεπτέμβριο του 2009, σύμφωνα με τις διατάξεις του, διέμεναν στην Ελλάδα κάτι περισσότερο από 600.000 μετανάστες, από τους οποίους πάνω από 400.000 ήταν Αλβανοί. Σε πολύ μικρότερους αριθμούς, ακολουθούν άλλες εθνικότητες. Από τότε έως το 2015, δεν υπάρχει κάποια επίσημη εκτίμηση για τον αριθμό των ανθρώπων που δεν είναι νομικά τακτοποιημένοι στην επικράτεια. Μόνο –εύλογες ή παράλογες– εικασίες. Μια εύλογη εικασία –κατόπιν έρευνας– είναι αυτή που κάνει λόγο για περίπου μισό εκατομμύριο το 2010 (Μαρούκης, 2011). Οι χωρίς χαρτιά μετανάστες στην Ελλάδα είτε είναι άτομα, τα οποία μόλις έχουν έρθει –κυρίως από την υποσαχάρια Αφρική– με σκοπό να συνεχίσουν το ταξίδι τους, είτε είναι χρόνια εγκαταστημένοι στη χώρα που, λόγω της οικονομικής κρίσης, χάνουν τη νομιμότητα στη διαμονή τους.

Αυτό που πάντως μπορεί να θεωρείται δεδομένο είναι ότι ο αριθμός αυτός αυξάνεται από το 2000 έως το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα για τρεις λόγους:

- **Πρώτον**, διότι οι μεταναστευτικές ροές ισχυροποιούνται από την Ανατολή και τον Νότο, καθώς ένα μείζον τμήμα της Ασίας –κυρίως μετά τις στρατιωτικές επεμβάσεις της Δύσης σε Αφγανιστάν και Ιράκ– έχει περιέλθει σε μια εντεινόμενη κατάσταση γεωπολιτικού χάους, από τη δυτική άκρη της ινδικής χερσονήσου έως την Ανατολική Μεσόγειο.
- **Δεύτερον**, διότι η ευρωπαϊκή πολιτική για τη μετανάστευση, παρά τις περί του αντιθέτου ρητορικές, ουσιαστικά αφήνει τα ευρωπαϊκά κράτη που πρώτα δέχονται τις ροές να τα βγάλουν πέρα μόνα τους, χωρίς δηλαδή να υπάρχει η δυνατότητα ο πληθυσμός αυτός να ταξιδέψει εντός της ΕΕ.
- **Τρίτον**, διότι η ελληνική εμμονή σε ένα δίκαιο ιθαγένειας έως το 2010, που δεν αφήνει τους μετανάστες να αποκτήσουν πρόσβαση στον ελληνικό λαό, αφήνει τη συντριπτική τους πλειοψηφία σε ένα διαρκές και αναπόδραστο καθεστώς αλλοδαπότητας. Μοναδική εξαίρεση εδώ είναι οι αλλοδαποί, τους οποίους το ελληνικό κράτος θεωρεί ομογενείς. Αυτοί έχουν πρόσβαση στην ιθαγένεια. Και πάλι όμως, όχι όλοι. Οι ομογενείς

από την πρώην ΕΣΣΔ, οι λεγόμενοι «παλιννοστούντες», με συνοπτικές διαδικασίες, «κατά παρέκκλιση των κειμένων διατάξεων», αποκτούν την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη με τρόπους που μάλλον εγείρουν υποψίες για την αδιαφάνεια και τη σκοπιμότητά τους. Εξού και ο όρος «ελληνοποίηση» που απέκτησε από τη δεκαετία του '90 ένα αρνητικό πρόσημο στις συνειδήσεις του κόσμου. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, ότι ακόμη και σήμερα, για την κοινή γνώμη, οι άνθρωποι αυτοί φέρουν την ιδιότητα του «Ρωσοπόντιου», που έχει στιγματιστικά χαρακτηριστικά. Ο αριθμός των ανθρώπων από την πρώην ΕΣΣΔ που απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια, είναι της τάξης των 200 χιλιάδων (Χριστόπουλος, 2019: 133 και επ.). Πάντως ήδη από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η δυνατότητα πολιτογράφησης αυτών των ομογενών περιορίζεται δραστικά.

Μόλις το 2007 κάμπτονται επιτέλους οι επιφυλάξεις της ελληνικής κυβέρνησης και ξεκινούν οι πολιτογραφήσεις των Ελλήνων της Αλβανίας. Οι άνθρωποι αυτοί μέχρι τότε δεν αποκτούσαν την ελληνική ιθαγένεια, στο όνομα ενός επιχειρήματος που υπαγόρευε πως, αν την αποκτήσουν, η Αλβανία θα τους έδωχνε ή θα τους έπαιρνε τις περιουσίες. Αυτό όμως δεν ίσχυε, καθώς η Αλβανία στο Σύνταγμά της προέβλεπε –και συνεχίζει να προβλέπει– τη δυνατότητα πολλαπλής ιθαγένειας των πολιτών της. Τρανή απόδειξη, το γεγονός ότι ουδέποτε τέθηκε ζήτημα αφαίρεσης της αλβανικής ιθαγένειας των εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων της Αλβανίας, που τελικώς απέκτησαν την ελληνική, αλλά και των δεκάδων χιλιάδων λοιπών Αλβανών, που, εδώ και μια δεκαετία περίπου, αποκτούν την ελληνική αλλά και άλλες ιθαγένειες. Είναι αναμενόμενο σήμερα οι Αλβανοί μετανάστες –είτε ελληνικής καταγωγής είτε όχι– να αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των αλλοδαπών που αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια με όλους τους τρόπους. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Ιθαγένειας, συνολικά περίπου οι 8 στους 10 αλλοδαπούς, που γίνονται Έλληνες πλέον, είναι Αλβανοί.³

Το 2010 έρχεται η πρώτη πραγματική τομή στον Κώδικα της Ελληνικής Ιθαγένειας με στόχευση τα παιδιά που γεννιούνται εδώ να μπορούν να γίνουνται ελληνόπουλα στη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας, και οι ενήλικες να μπορούν να πολιτογραφηθούν μέσα από ένα εύτακτο καθεστώς (Ν. 3838). Σχεδόν όμως αμέσως, και πριν καλά-καλά η σχετική νομοθεσία καταφέρει να παράξει ικανά αποτελέσματα, το Συμβούλιο της Επικρατείας αποφαινεται την αντισυνταγματικότητα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τα παιδιά των μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα. Στο σκεπτικό της απόφασης 350/2011 του ΣτΕ διαβάζουμε πως τα έθνη και οι λαοί «δεν είναι οργανισμοί ασπόνδυλοι και δημιουργήματα εφήμερα, αλλά παριστούν

³ <https://www.yypes.gr/wp-content/uploads/2023/07/20230725-StatistikaStoixeia2022.pdf>

διαχρονική ενότητα», η οποία θα διαταρασσόταν από ενδεχόμενη «προσθήκη απροσδιορίστου αριθμού προσώπων ποικίλης προελεύσεως».⁴

Την ίδια χρονιά ψηφίζεται ένας άλλος νόμος που δίνει τη δυνατότητα εξατομικευμένων τακτοποιήσεων παραμονής και εργασίας, στο όνομα των λεγόμενων «εξαιρετικών λόγων». Ωστόσο, οι λόγοι αυτοί στην πράξη κάθε άλλο παρά εξαιρετικοί είναι, καθώς ο πληθυσμός που δεν είναι νομικά τακτοποιημένος, συνεχίζει να είναι πολύ μεγάλος. Εξάλλου, εδώ και μία εικοσαετία οι άνθρωποι συνήθως μπαίνουν στην Ελλάδα χωρίς χαρτιά. Μόνο εξαιρετικά, μπαίνουν νόμιμα. Σε κάθε περίπτωση, ο μηχανισμός των «εξαιρετικών λόγων» είναι ο μόνος που έκτοτε διαθέτει η ελληνική έννομη τάξη να νομιμοποιήσει ανθρώπους χωρίς χαρτιά, με το ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς να φτάνει, με τους προαναφερθέντες «εξαιρετικούς λόγους», στα όριά του.

Η λέξη «νομιμοποίηση» απαγορεύεται πλέον. Το Σύμφωνο Μετανάστευσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεωρεί προβληματικές τις μαζικές νομιμοποιήσεις («αμνηστεύσεις», κατά την ισπανική ορολογία), ανθρώπων που είναι εγκατεστημένοι στην επικράτειά της, ακόμη και αν έχουν περάσει πολλά χρόνια από την είσοδό τους. Ως δικλείδα ασφαλείας, ο νόμος αυτός όμως προβλέπει και την «αναστολή απέλασης», διάταξη που ενεργοποιήθηκε μόνο για τους 300 μετανάστες απεργούς πείνας, το 2011, που είχαν καταλάβει το κτήριο «Υπατία» στην Αθήνα.

Το 2012 ξεκινάει το σχέδιο «Ξένιος Δίας», με αποτέλεσμα την κράτηση περίπου 5 χιλιάδων ανθρώπων στα διάφορα κέντρα ανά την Ελλάδα, όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν συχνά ανεπαρκείς και προβληματικές. Παράλληλα, με πολύ αργούς ρυθμούς, ενεργοποιείται ένας νέος μηχανισμός εξέτασης των αιτήσεων ασύλου που εκκρεμούσαν την τελευταία δεκαετία, καθώς η Ελλάδα συστηματικά απέχει από το να παρέχει άσυλο στους αιτούντες, μια πρακτική που θα κρατήσει έως το 2015, περίπου. Επί μακρά περίοδο, υπήρξε πάγιο αίτημα της Κοινωνίας των Πολιτών, οι διαδικασίες που αφορούν το άσυλο και τη μετανάστευση να είναι διακριτές από τη δημόσια τάξη. Στους λόγους που αφορούν την παρατεταμένη εναπόθεση του έργου αυτού στην ΕΛΑΣ, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε και τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε η κατάσταση της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, η οποία, ειδικά από το 2008 και μετά, υπήρξε στελεχιακά εξουθενωμένη λόγω της κρίσης. Για τον λόγο αυτόν, η οργάνωση και η ετοιμότητα των υπηρεσιών της ΕΛΑΣ φάνταζε πάντα ιδανικός διαχειριστής στο δαιδαλώδες έργο της μετανάστευσης. Ακόμη και στις πολύ δύσκολες στιγμές της ελληνικής κρίσης, η ΕΛΑΣ υπήρξε, αν μη τι άλλο, αξιόπιστη στο ότι θα κάνει τη δουλειά της.

⁴ Αναλυτικά για την απόφαση του ΣτΕ βλ. Χριστόπουλος, 2019: 257 και επ.

Η ελληνική Πολιτεία είτε λόγω παραδοσιακών ιδεολογικών εμμονών σχετικά με τη δημόσια ασφάλεια είτε λόγω αντικειμενικών οργανωτικών δυσκολιών, εναπόθεσε εξ ολοκλήρου τον θεσμό του ασύλου στα χέρια της αστυνομίας μέχρι το 2013, και την έναρξη λειτουργίας των πολιτικών υπηρεσιών της Υπηρεσίας Ασύλου και της Αρχής Προσφυγών. Η μετανάστευση αντιμετωπίζεται μονοδιάστατα και αποκλειστικά ως ζήτημα δημόσιας τάξης και δευτερευόντως κοινωνικής πολιτικής. Η αστυνομία, εξάλλου, δεν είναι αρμόδια για κοινωνική αλλά για αντεγκληματική πολιτική. Αυτό είναι το αναπόδραστο βάρος που φέρει στη διαχείριση του μεταναστευτικού. Η μονοδιάστατη πρόσληψη της μετανάστευσης, ως ζήτημα δημόσιας τάξης και ασφάλειας, υπήρξε το τμήμα αυτής της επιλογής.

Την ίδια στιγμή, από τα πρώτα χρόνια της κρίσης, δεκάδες χιλιάδες μεταναστών που ήταν νομικά τακτοποιημένοι, εκπίπτουν της νομιμότητας, καθώς δεν μπορούν να συγκεντρώσουν τις προϋποθέσεις που έχει θέσει ο νόμος του 2005. Το αποτέλεσμα είναι ότι άνθρωποι χρόνια εγκατεστημένοι στην Ελλάδα, αντί να αποκτούν πρόσβαση στην ιθαγένεια αν θέλουν, εκπίπτουν στην παρανομία.⁵ Η κατάσταση αυτή παγιώνεται στην ελληνική κρίση και το αποτέλεσμα είναι ότι ακόμη και σήμερα, εν έτει 2024, υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων –κυρίως γυναικών– που αδυνατούν να ρυθμίσουν αποτελεσματικά τη νομιμότητα της παραμονής τους και ζουν στη χώρα χωρίς χαρτιά. Την ίδια στιγμή, τα πρόσωπα αυτά έχουν κάνει οικογένειες, ενώ δευτερογενώς, η αδυναμία ρύθμισης του καθεστώτος διαμονής των γονέων, ή της περισσότερες φορές της μητέρας, δυνητικά μπορεί να μετακυλύεται και στη ζωή του τέκνου, με ό,τι δυσμενή αποτελέσματα αυτό συνεπιφέρει στις ευαίσθητες διαδικασίες της κοινωνικής του συμπερίληψης.

Τον Μάρτιο του 2014, ψηφίζεται ένας νέος μεταναστευτικός νόμος που κωδικοποιεί τη νομοθεσία, προσπαθώντας στοιχειωδώς να εξορθολογίσει κάποια από τα προηγούμενα, χωρίς ωστόσο να δείχνει την απαραίτητη βούληση, προκειμένου τουλάχιστον αυτοί που εξέπεσαν της νομιμότητας να μπορούν ανεμπόδιστα να επανέλθουν. Ο αριθμός των μεταναστών, που δεν είναι νομικά τακτοποιημένοι στη χώρα, δεν έχει υπολογιστεί, ενώ ακόμη και κατά προσέγγιση εκτιμήσεις είναι μάλλον επισφαλείς. Δίπλα πάντως στο περίπου μισό εκατομμύριο νομικά τακτοποιημένων ανθρώπων, υπάρχουν σίγουρα εκατοντάδες χιλιάδες χωρίς χαρτιά. Αλλά και εδώ τα πράγματα δεν είναι διόλου αυτονόητα και ομογενοποιημένα, καθώς σε αυτούς περιλαμβάνονται άνθρωποι που ζουν 10 και 12 χρόνια στην Ελλάδα, και άλλοι που είχαν έρθει το 2013. Για τους άρτι αφιχθέντες, η κατάσταση στη χώρα μικρή σημασία έχει, καθώς αλλού θέλουν να πάνε διά της Ελλάδας:

⁵ Πλέον το ζήτημα είναι εντοπισμένο ως συστηματική εστία κακοδιοίκησης, με αποτέλεσμα σε κάθε Ετήσια Έκθεση ο Συνήγορος του Πολίτη να αφιερώνει εκτενέστερες αναφορές με προτάσεις για νέες ρυθμίσεις, ενώ στην κατεύθυνση αυτή κινείται και η Κοινωνία των Πολιτών, με παρεμβάσεις, κυρίως, της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Βλ. σχετικά στις ιστοσελίδες www.synigoros.gr και www.hlhr.gr.

στον ευρωπαϊκό Βορρά. Όταν τους δοθεί η δυνατότητα, θα το κάνουν. Γι' αυτούς όμως που ήταν χρόνια εγκαταστημένοι στον τόπο, η έκπτωση από τη νομιμότητα είναι δραστική βιοτική μεταβολή προς το χειρότερο.

Το 2015 πάντως, κλείνει η περιπέτεια της μεταρρύθμισης του δικαίου της ελληνικής ιθαγένειας, καθώς ο νέος νόμος προβλέπει μια ρύθμιση που καταφέρνει να συμφιλιώσει την απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας με την πολιτική βούληση κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από την παιδική ηλικία ή και από τη γέννηση. Ο νόμος αυτός (Ν. 4332) προβλέπει την κτήση της ιθαγένειας αναδρομικά από τη γέννηση, εφόσον το παιδί μείνει και πάει σχολείο στην Ελλάδα. Προβλέπει επίσης την κτήση της ιθαγένειας με «δήλωση» για τους αλλοδαπούς που έχουν ολοκληρώσει τη φοίτησή τους σε ελληνικό σχολείο ή είναι απόφοιτοι ελληνικών πανεπιστημίων.⁶

Έκτοτε, είναι ενδεικτικό ότι κάθε χρόνο ένας υπολογίσιμος αριθμός, της τάξης περίπου των 20.000 ανθρώπων, αποκτά την ελληνική ιθαγένεια με τη διάταξη αυτή. Την ίδια στιγμή, τα ποσοστά πολιτογράφησης είναι ιδιαιτέρως χαμηλότερα. Περισσότερες από τις μισές ιθαγένειες που δίνει η χώρα –όπως εξάλλου προκύπτει και από τη στατιστική απεικόνιση του υπουργείου Εσωτερικών–, παρέχονται με αυτό τον τρόπο: τη λεγόμενη «δήλωση».⁷ Δήλωση των γονέων για το παιδί, κατά τη διάρκεια του ανήλικου βίου του ή δήλωση του ίδιου του τέκνου, εφόσον πληροί τις προϋποθέσεις μετά την ενηλικίωση. Παρόμοιες νομοθεσίες κτήσης της ιθαγένειας με «δήλωση» υπάρχουν στα περισσότερα κράτη του ευρωπαϊκού Βορρά, όπως στο Βέλγιο, στην Ολλανδία και τη Γερμανία (η τελευταία ολοκλήρωσε τη μεταρρύθμιση του δικού της Κώδικα Ιθαγένειας το 2000, με σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση).⁸ Φυσικά, η καγκελάριος Α. Μέρκελ, που ανέλαβε μερικά χρόνια αργότερα, διατήρησε εν ισχύ τη διάταξη, την οποία ωστόσο οι Χριστιανοδημοκράτες δεν είχαν ψηφίσει. Ακριβώς το ίδιο έγινε και στην Ελλάδα το 2015. Η Νέα Δημοκρατία δεν ψήφισε τη μεταρρύθμιση του Νόμου 4332, κυρίως λόγω της αντίθεσής της στην κτήση ιθαγένειας με «δήλωση» από τη δεύτερη ή τη λεγόμενη «μιάμιση» γενιά, αλλά τη διάταξη αυτή την κρατά σε ισχύ.

A4. Η χρονιά της αποκάλυψης: 2015

Το 2015 θεωρείται, έως ένα βαθμό ορθώς, ορόσημο στη σύγχρονη ιστορία των πληθυσμιακών μετακινήσεων, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά για ολόκληρη την Ευρώπη. Ωστόσο, ναι μεν το 2015 ήταν χρονιά αποκάλυψης, αλλά αυτό που συνέβη εκείνο το συγκλονιστικό καλοκαίρι, είχε παρελθόν. Κοινώς, δεν ξεκίνησαν όλα το 2015.

⁶ Βλ. αναλυτικά σχετικά με το καθεστώς της ελληνικής ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως το 2012 στο Χριστόπουλος, 2019.

⁷ Βλ. σε: <https://www.yypes.gr/wp-content/uploads/2023/07/20230725-Stats-Category-2013-2022.pdf>

⁸ Σύμφωνα με τη γερμανική νομοθεσία που εισάγει το δικαίο του εδάφους υπό προϋποθέσεις εκείνη τη χρονιά, κάθε παιδί που γεννιέται σε γερμανικό έδαφος από αλλοδαπούς γονείς αποκτά αυτόματα τη γερμανική ιθαγένεια με τη γέννηση, εφόσον ο ένας γονέας ζει μόνιμως και νομίμως στη χώρα επί οκτώ χρόνια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας, ήδη από το 2006 έχουμε ιδιαιτέρως αυξημένες ροές, κυρίως στον Έβρο. Από τότε και για μια πενταετία (έως το 2011), έχουμε ετησίως από 100 έως 150 χιλιάδες συλλήψεις. Ο αριθμός πέφτει το 2012 και 2013, καθώς μηδενίζονται σχεδόν οι ροές από τον Έβρο και εδραιώνονται οι θαλάσσιοι δρόμοι του Ανατολικού Αιγαίου λόγω της οικοδόμησης του φράχτη (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2017: 18-19).

Το 2010 εκτιμήθηκε ότι εισήλθαν στην Ελλάδα γύρω στους 128.000 μετανάστες. Εκείνη τη χρονιά, σύμφωνα με τη Frontex, 9 στους 10 μετανάστες που εισήλθαν παράνομα στην Ευρώπη, εισήλθαν μέσω της Ελλάδας. Η τάση αυτή, φυσικά, δεν είναι νέα. Ήδη από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, θυμόμαστε σκηνές από τα λιμάνια της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας, όπου άνθρωποι παλεύουν με κάθε τρόπο να φύγουν από την Ελλάδα.

Ωστόσο, το καλοκαίρι του 2015 αλλάζει τα πράγματα. Συνολικά, 900 χιλιάδες άνθρωποι μπήκαν στην επικράτεια, από τα τούρκικα παράλια στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Με τον Έβρο σφραγισμένο από το 2013 λόγω φράχτη, ήταν αναμενόμενο ότι η ροή θα έβρισκε διέξοδο στη θάλασσα. Η ροή των ανθρώπων αυτών κατά κύριο λόγο κατευθυνόταν προς την Αθήνα και κατόπιν στην Ειδομένη, σημείο από το οποίο ξεκινούσε ο περίφημος «Βαλκανικός Διάδρομος» μέσω των Δημοκρατιών της πρώην Γιουγκοσλαβίας προς τον ευρωπαϊκό Βορρά. Ο κύριος προορισμός των ανθρώπων υπήρξε η Γερμανία, το μοναδικό, εξάλλου, ευρωπαϊκό κράτος (μαζί με τη Σουηδία) που έδειξε διατεθειμένο να τους υποδεχθεί σε ικανούς αριθμούς. Οι συνθήκες διάπλου του Αιγαίου ήταν από την αρχή επικίνδυνες. Στο μόνο στο οποίο μπορεί να αποδοθεί ότι δεν είχαμε τετραψήφιο αριθμό θυμάτων, είναι η μικρή απόσταση μεταξύ των Μικρασιατικών παραλίων και των νησιών (κατά κύριο λόγο, Λέσβος, Χίος, Λέρος, Σάμος και Κως).

Οι ανεπαρκείς συνθήκες υποδοχής, η απουσία πρώτου ιατρικού ελέγχου και παροχής κάθε απαιτούμενης ιατρικής βοήθειας και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, ο ελλιπής εντοπισμός και η παραπομπή ευάλωτων ομάδων, ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά της εικόνας που παρουσίαζε η χώρα όλο το διάστημα από την απαρχή των προσφυγικών αφίξεων. Η διοικητική ματαίωση ήταν τέτοια που θα μπορούσε κανείς εύλογα να υποθέσει ότι, εφόσον η επιλογή της ελληνικής διοίκησης ήταν απλώς να διευκολύνει το πέρασμά τους από την Ελλάδα, δεν είχε κανένα λόγο να παρέχει κάποια περαιτέρω υπηρεσία. Απλώς να υποδέχεται και να δείχνει τον δρόμο για τα βόρεια σύνορα. Αυτό όμως δε συνέβη για πρώτη φορά το 2015. Πάντα συνέβαινε, όχι όμως σε τέτοιους αριθμούς.

Η εικόνα μπήκε σε ένα μεγεθυντικό φακό από την άνοιξη του 2015, λόγω της ραγδαίας ανόδου των ροών. Οι συνθήκες υποδοχής των ανθρώπων υπήρξαν δραματικές, καθώς το ελληνικό κράτος δεν ήταν σε θέση να φτιάξει

δομές υποδοχής με συνθήκες στοιχειώδους αξιοπρέπειας. Εξάλλου, οι πρόσφυγες δεν είχαν την Ελλάδα ως τελικό προορισμό. Αυτό έκτοτε είναι το μόνιμο άλλοθι: «Αφού δεν θέλουν να μείνουν εδώ, εμείς τι να κάνουμε;» Αυτό ισχύει, σε πρώτη ανάγνωση, αλλά ουσιαστικά κρύβει και αναπαράγει μια νοοτροπία ακινησίας και αδράνειας που βασίζεται στην πεποίθηση ότι το πρόβλημα δεν είναι δικό μας. Όμως, το πρόβλημα, ναι, μεν, δεν είναι μόνο ελληνικό –είναι ευρωπαϊκό–, αλλά είναι και ελληνικό.

Η χώρα εξ αρχής αποτέλεσε ένα τράνζιτ χωρίς δομές, έστω προσωρινής φιλοξενίας. Οι όροι καταγραφής του προσφυγικού πληθυσμού ήταν εξίσου προβληματικοί έως το φθινόπωρο, και η διαμονή των ανθρώπων στην επικράτεια, αφημένη στην καλή προαίρεση της Κοινωνίας των Πολιτών και των διεθνών οργανισμών. Όμως, έστω και έτσι, η Ελλάδα, το 2015, υποδέχθηκε κόσμο. Έστω και γνωρίζοντας ότι θα φύγει. Δεν απώθησε, ούτε επέστρεψε κανέναν. Αυτή ήταν κεντρική πολιτική επιλογή.

Από τον Οκτώβριο του 2015, ωστόσο, ήταν φανερό ότι η ευρωπαϊκή πολιτική σχετικά με το προσφυγικό είχε αρχίσει να αναδιπλώνεται. Τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης συσπειρώνονται στην κατεύθυνση «κανένας πρόσφυγας στην επικράτειά μας», ενώ η γερμανική κυβέρνηση υποχωρεί μπροστά στο πολιτικό της ακροατήριο που δεν θέλει άλλους πρόσφυγες. Από την πλευρά της, η Ελλάδα συνομολογεί με την ΕΕ δεσμεύσεις που ευθύς ήταν πολύ δύσκολο να πραγματοποιήσει. Οι ροές εντείνονται, καθώς πλέον είναι φανερό πως σύντομα ο Βαλκανικός Διάδρομος θα σφραγιστεί. Οι άνθρωποι τρέχουν να προλάβουν, προτού κλείσουν οι πόρτες. Τελικώς, τα σύνορα στην Ειδομένη κλείνουν, ενώ έχει περάσει ένας πληθυσμός μεγαλύτερος από ένα εκατομμύριο προς τον ευρωπαϊκό Βορρά.

Ο κύκλος αυτός έκλεισε με το σφράγισμα της λεγόμενης «Βαλκανικής Οδού» την άνοιξη του 2016. Έκτοτε, το ελληνικό κράτος βρίσκεται ενώπιον νέων μείζονων προκλήσεων. Αυτές αφορούν πρώτον, το μέλλον των ανθρώπων που εγκλωβίστηκαν στην Ελλάδα μετά το σφράγισμα των συνόρων και πριν από την υπογραφή της Συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας και δεύτερον, την ίδια την υλοποίηση της Συμφωνίας αυτής. Ο Κανονισμός του Δουβλίνου, κατά τον οποίον, οι αιτούντες άσυλο πρέπει να επιστρέφονται στην πρώτη χώρα εισόδου της ΕΕ, το 2015 κατέρρευσε σαν χάρτινος πύργος μπροστά στην ορμή του ανθρώπινου ποταμιού από τη Συρία κυρίως, και δευτερευόντως από άλλα κράτη.

Ζήτημα επιστροφής των ανθρώπων αυτών στην Ελλάδα –τη χώρα από την οποία μπήκαν στο ευρωπαϊκό έδαφος– ούτε καν τέθηκε, καθώς οι άνθρωποι, στην πλειοψηφία τους, δεν είχαν καταγραφεί, γεγονός που εξόργισε τις κυβερνήσεις της υπόλοιπης ΕΕ, και κυρίως της Βόρειας. Η ουσία είναι πάντως ότι η Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του 2015, από τη μία εξέπεμψε

μήνυμα αλληλεγγύης προς τους ανθρώπους που υποδέχθηκε, από την άλλη, ωστόσο, αποδείχθηκε ανίκανη να αναλάβει άλλον ρόλο από το να υποδέχεται και να αποχαιρετά τους ανθρώπους αυτούς.

Υπήρξε πράγματι η χώρα απροετοίμαστη; Να είναι η διαβόητη «διαχειριστική ανεπάρκεια» και απειρία των κυβερνήσεών της; Ή είναι μήπως η εδραιωμένη πεποίθηση της ελληνικής διοίκησης ότι το χρέος της εξαντλείται στο να διασώζει, κακόν-κακώς, να καταγράφει, και μετά να εύχεται «καλό κατευόδιο»; Είναι όλα αυτά πλαισιωμένα από μια εδραιωμένη πλέον αντίληψη σε σημαντικά τμήματα της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, που αδυνατεί να συμβιβαστεί με την ιδέα ότι οι Ευρωπαίοι θα πρέπει να μάθουν να ζουν με κάποιους πρόσφυγες; Και λέμε με «κάποιους» πρόσφυγες, διότι καλό είναι να έχουμε συναίσθηση ότι ο ευρωπαϊκός ευφημισμός «προσφυγική κρίση», μόνο κατά μικρό μέρος της αφορά την Ευρώπη. Η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων εγκαθίσταται σε όμορο κράτος. Για χρόνια π.χ., στο Ιράν, βρίσκονται 3,5 εκατ. Αφγανοί πρόσφυγες. Στην Τουρκία, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, έχουμε 4 εκατ. Σύρους. Στον Λίβανο, 1,5 εκατ. Σύρους. Έναντι αυτών των αριθμών, στην Ελλάδα, από το 2016 και ύστερα, έχουμε μερικές δεκάδες χιλιάδες που ανεβοκατεβαίνουν, ανάλογα με το πόσοι καταφέρνουν να φύγουν σε όλη την ΕΕ.

Έναντι αυτών των αριθμών, χρήσιμο είναι να σημειώσει κανείς ότι ο συνολικός αριθμός των προσφύγων στην Ευρωπαϊκή Ένωση με τον πληθυσμό του μισού δισεκατομμυρίου –συμπεριλαμβανομένων μερικών από τις ισχυρότερες οικονομίες της υπηλίου– ήταν περίπου 7 εκατ. έως το τέλος του 2021. Έναν χρόνο αργότερα, στα τέλη του 2022, ο αριθμός ανέβηκε δραματικά στα 12,4 εκατ., λόγω των Ουκρανών προσφύγων που έγιναν γενναιόδωρα δεκτοί στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη, τη στιγμή που οι μη Ευρωπαίοι πρόσφυγες αντιμετωπίζουν πολιτικές αποτροπής.

Μετά την ουκρανική κρίση, η ΕΕ για πρώτη φορά στην ιστορία της διακρίνει τους πρόσφυγες με βάση την καταγωγή τους. Η ταχύτατη και, σε μεγάλο βαθμό, αποτελεσματική ανταπόκριση της ΕΕ στον μαζικό εκτοπισμό των Ουκρανών ήρθε σε μεγάλη αντίθεση με τη βάναυση μεταχείριση των μεταναστών και αιτούντων άσυλο από άλλες περιοχές του πλανήτη σε πολλά από τα υπόλοιπα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ τα προηγούμενα χρόνια. Σε μία κίνηση άνευ προηγουμένου, όταν ξεκίνησε η ρωσική επίθεση στην Ουκρανία το 2022, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επικαλέστηκε την Οδηγία Προσωρινής Προστασίας για τους αιτούντες άσυλο από την Ουκρανία –Οδηγία που εκδόθηκε το 2001– αποδεικνύοντας ότι, όταν υπάρχει βούληση, η ΕΕ μπορεί να συσπειρώνεται για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για την προστασία όσων δραπετεύουν από τον πόλεμο, τη βία και τις διώξεις. Ο τρόπος, ωστόσο, αντιμετώπισης της ουκρανικής κρίσης είναι μάλλον η εξαίρεση. Την ώρα που γράφονται οι γραμμές αυτές, δεν

είναι ακόμη γνωστό ποια θα είναι η ευρωπαϊκή απάντηση σε μια πιθανή νέα μεγάλη ροή Παλαιστινίων προσφύγων από τη Λωρίδα της Γάζας προς τη Δύση. Πάντως, αυτό που προκύπτει από την προηγούμενη εμπειρία είναι ότι κάθε φορά που υπάρχει μια προσφυγική ροή, υπάρχει μια ad hoc απάντηση. Αυτή την ανεπάρκεια επιχειρεί να διευθετήσει το Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου που υιοθετήθηκε την άνοιξη του 2024 και θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Με την εξαίρεση των Ουκρανών, ο κανόνας, από τα τέλη του 2015, είναι πλέον η αποτροπή. Το πλήρωμα, λοιπόν, του 2015 φέρνει, για τους παραπάνω λόγους, την ΕΕ να πραγματοποιεί την απολύτως αναμενόμενη απειλή να «κλείσει» τα σύνορά σε ένα κομμάτι των ροών. Το επίσης αναμενόμενο αποτέλεσμα υπήρξε ο εγκλωβισμός ενός αριθμού στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία του αρμόδιου υπουργείου για τον Ιούλιο του 2023, στην Ελλάδα έχουμε περίπου 44 χιλιάδες πρόσφυγες και περίπου 16 χιλιάδες που διαμένουν σε δομές στην επικράτεια.

Ενδεικτικά, οι αφίξεις από το 2016, είναι οι ακόλουθες: τη χρονιά αυτή (τον Φεβρουάριο της οποίας κλείνει ο «Βαλκανικός Διάδρομος» και τον Μάρτιο υπογράφεται το Κοινό Ανακοινωθέν της ΕΕ με την Τουρκία), έχουμε 177 χιλιάδες αφίξεις. Την επόμενη χρονιά έχουμε 36 χιλιάδες, το 2018 έχουμε 50 χιλιάδες, το 2019 έχουμε 74 χιλιάδες, το 2020 –χρονιά που ξεκινάει η πανδημία– έχουμε ραγδαία μείωση, στις 16 χιλιάδες, το 2021 ο αριθμός πέφτει στις 9 χιλιάδες, και το 2022 έχουμε 19 χιλιάδες αφίξεις. Για να έχει κανείς μια εικόνα του συνόλου αυτών των ανθρώπων στην επικράτεια, πρέπει να αφαιρεθούν από το σύνολο τα άτομα που υπήχθησαν σε προγράμματα μετεγκατάστασης, γύρω στις 22 χιλιάδες. Κοντά σε αυτούς πρέπει να προστεθεί ο πενιχρός αριθμός ανθρώπων που επέστρεψαν στην Τουρκία βάσει της Συμφωνίας της ΕΕ-Τουρκίας, και που από το 2016 έως σήμερα οριακά ξεπερνούν τους 2 χιλιάδες. Αντιλαμβάνεται κανείς, λοιπόν, ότι η απόσταση του αριθμού των περίπου 16 χιλιάδων που ζουν σε δομές με το σύνολο των ανθρώπων που έχει μπει στην Ελλάδα (συνυπολογιζόμενου του αριθμού που έφυγε νομίμως), είναι πολύ μεγάλος. Αυτός ο κόσμος, είτε ζει αθέατος στην Ελλάδα είτε απλώς έφυγε από τη χώρα, όπως έφευγε πάντα.

Από την Ελλάδα, από το 2015 και μετά, νομίμως προς την ΕΕ έχουν φύγει περίπου 22 χιλιάδες άνθρωποι με το μεγάλο πρόγραμμα της μετεγκατάστασης που δούλεψε έως το 2017. Έκτοτε, δυνάμει της πρόβλεψης του Κανονισμού του Δουβλίνου για την οικογενειακή επανένωση και για τους λεγόμενους «ανθρωπιστικούς λόγους», 18 χιλιάδες άτομα (από το 2017 έως σήμερα), και περίπου 5 χιλιάδες, σύμφωνα με διμερείς συμφωνίες που έχουν συνομολογηθεί με κάποια κράτη της ΕΕ. Ο αριθμός δεν είναι ευκαταφρόνητος, δεν είναι όμως και μεγάλος.

Η Ελλάδα, όπως πάντα, ό,τι πολιτικές και να εφαρμοστούν, όσο σκληρές πολιτικές αποτροπής και να ακολουθηθούν, θα είναι μια χώρα που θα είναι διαμετακομιστικό κέντρο, τράνζιτ δηλαδή, διότι απλώς βρίσκεται εκεί που βρίσκεται, και η αρχική βούληση των μεταναστών και προσφύγων είναι απλώς να διέλθουν της επικράτειάς της. Κάποιοι από αυτούς τελικά δεν καταφέρνουν να φύγουν και μένουν ή θα μείνουν. Οι περισσότεροι φεύγουν, όπως συμβαίνει και σήμερα. Νομίμως ή μη νομίμως. Κυρίως, όμως, το δεύτερο. Αυτή είναι η πραγματικότητα. Πραγματικότητα είναι επίσης ότι, όσο και αν οι πολιτικές της αποτροπής περιορίζουν για ένα ικανό χρονικό διάστημα τις ροές, πάλι κάποια στιγμή έρχεται που τα εμπόδια, τα οποία θέτουν τα κράτη, διαλύονται από την ένταση των ροών.

Αν μη τι άλλο, η μακρά διάρκεια διαχείρισης του μεταναστευτικού και προσφυγικού τον 21^ο αιώνα αυτό αποδεικνύει: με κυβερνήσεις ελάχιστα φιλικές στην ιδέα ότι οι μετανάστες θα έρχονται στη χώρα, πάντα η ανάγκη των ανθρώπων έβρισκε τρόπους να υπερβαίνει τα εμπόδια. Μήπως αυτό δεν είναι το αποτέλεσμα της οικοδόμησης του φράχτη του Έβρου το 2013; Ή της ανακατεύθυνσης των ροών μέσω του θαλάσσιου συνόρου του Ανατολικού Αιγαίου; Ακόμη και αν εύλογα υποθέσει κανείς ότι το ξέσπασμα του καλοκαιριού του 2015 έχει ως μερίδιο στην αιτία το ότι ήταν πολιτική επιλογή της τότε ελληνικής κυβέρνησης να μην αποτρέπει την είσοδο των ανθρώπων, αλλά να τους κατευθύνει απλώς προς την έξοδο, θα ήταν μάλλον αφελές να πιστέψει κανείς ότι οι άνθρωποι ήρθαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, επειδή μια ελληνική κυβέρνηση συνέβη να είναι φιλική στην ιδέα αυτήν.

Τα προηγούμενα δεδομένα μάς θέτουν ενώπιον αναπόδραστων ερωτημάτων, τα οποία αφορούν την επιχειρησιακή ετοιμότητα των ελληνικών αρχών και τη διοικητική βιωσιμότητα ενός σχετικά μακρόπνοου σχεδίου διαχείρισης, που φυσικά θα ξεπερνά τη χίμαιρα της αποτροπής. Όταν έρθει η στιγμή όπου για λόγους μη προβλέψιμους σήμερα, οι ροές θα ξεκινήσουν εκ νέου πιο ορμητικές,⁹ θα βρεθεί πάλι η Ελλάδα «απροετοίμαστη»; Κι αν ναι, μήπως τελικά το ότι έχει υπάρξει τόσες φορές απροετοίμαστη δείχνει μάλλον απροθυμία;

Το μείζον ωστόσο –και το πιο δύσκολο– ερώτημα που προκύπτει εδώ αναφορικά με τους άρτι αφιχθέντες (μετά το 2015) είναι συνολικά ο μεσο-μακροπρόθεσμος στρατηγικός σχεδιασμός, ο οποίος αφορά το μέλλον των ανθρώπων που ήρθαν στην Ελλάδα και θα συνεχίσουν να έρχονται. Τι θα γίνει με αυτούς; Τι θα κάνουν στην Ελλάδα; Τι θα κάνει η Ελλάδα μαζί τους; Θα διεκδικεί εσαεί ένα πρόγραμμα στέγασης (accommodation) και χρηματικής ενίσχυσης (cash); Τι θα βγει από αυτό; Το ερώτημα δεν αφορά

⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, το 2019 μπήκαν στη χώρα περίπου 60 χιλιάδες άνθρωποι, αριθμός που έφτασε στους 4 χιλιάδες το 2021, μεσούσης της πανδημίας και των περιοριστικών μέτρων που είχαν εφαρμοστεί.

κάποιους αόριστους μελλοντικούς χρόνους, αλλά είναι απολύτως παρόν και φαντάζει ανυπέρβλητο. Το πρόβλημα φαντάζει ανυπέρβλητο διότι, αρχικώς, υπήρξε η υπέρμετρη αισιοδοξία ότι η χώρα θα παρέμενε στο διηνεκές το ιδανικό τράνζιτ των ροών της Ανατολής προς τον ευρωπαϊκό Βορρά.

Σε δεύτερη φάση, υπήρξε, και ακόμη υπάρχει, η εξίσου απλοϊκή –αλλά σίγουρα επικινδυνότερη– πεποίθηση ότι μια κυβέρνηση μπορεί να γυρίσει τον διακόπτη και να σταματήσει τη μετανάστευση. Σύμφωνα με έκθεση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες,¹⁰ το 2023 καταγράφεται ο μεγαλύτερος αριθμός ανθρωπιστικών κρίσεων της τελευταίας δεκαετίας. Το αποτέλεσμα δεν μπορεί παρά να είναι η αύξηση των αφίξεων. Σύμφωνα πάλι με τα στατιστικά της Ύπατης Αρμοστείας, το 2023 έφτασαν στην Ελλάδα συνολικά περί τα 49.000 άτομα, πρόσφυγες και μετανάστες, καταγράφοντας μία αύξηση της τάξεως του 159% συγκριτικά με το 2022 (18.780). Εξ αυτών, 41.561 άτομα έφτασαν διά θαλάσσης και 7.160 από τα χερσαία σύνορα. Το πιο αναμενόμενο είναι η Ελλάδα να επιστρέψει με κάποιον τρόπο στην «κανονικότητα προ 2015», δηλαδή με δεκάδες έως εκατοντάδες χιλιάδες αφίξεις ετησίως.

Με αυτά τα δεδομένα, οι δύο πεποιθήσεις –η πρώτη, που βλέπει αποκλειστικά την Ελλάδα ως τράνζιτ και η δεύτερη, που τη βλέπει ως τοίχο– αποτελούν εξόχως αδύναμες αφετηρίες χάραξης πολιτικής, τόσο στο ηθικό, όσο και στο επιχειρησιακό πεδίο. Ακόμη κι όταν τα σημάδια ότι η Ελλάδα θα μετατρέπεται από γενναιοδωρος τροχονόμος των ροών σε ταπεινός αποθηκάριος τους πλήθαιναν, η κυρίαρχη συνείδηση τόσο στην κοινωνία, όσο και στην Πολιτεία, δεν έλεγε να το αντιληφθεί.

Αν η πολιτική ηγεσία της χώρας είχε εγκαίρως δει –ήδη στις αρχές του 2016– ότι εφεξής, για ένα μη προβλεπτό χρονικό διάστημα, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες που έμπαιναν, δεν θα έβγαιναν, θα μπορούσε να λάβει τα μέτρα της. Με πρώτο και καλύτερο εξ αυτών, την επεξεργασία ενός έντιμου, αυστηρού και θαρραλέου πολιτικού μηνύματος, το οποίο, σε αδρές γραμμές, θα ήταν ότι «άπαξ και ήρθατε στην Ελλάδα, η χώρα θα σας παρέχει αυτά που το Σύνταγμά της επιτάσσει στο άρθρο 5 παρ. 2, δηλαδή «απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας όλων όσων βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων». Προβλέπει, δηλαδή, τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα για όλους όσοι βρίσκονται στην επικράτεια, εκτός αν το διεθνές δίκαιο προβλέπει αλλιώς. Αυτό, με δεδομένο ότι το διεθνές δίκαιο δεν προβλέπει πουθενά την κράτηση των αιτούντων άσυλο ή των χωρίς χαρτιά μεταναστών, σημαίνει ότι το ελληνικό Σύνταγμα παραβιάζεται καθημερινά στις λεγόμενες «κλειστές δομές».

¹⁰ <https://reporting.unhcr.org/unhcr-emergency-preparedness-and-response-2023>

Φυσικά, η επιλογή της κράτησης, εφόσον η αποτροπή και η «αναχαίτιση» δεν λειτουργήσουν, χρησιμοποιείται κυρίως ως μέτρο αποτροπής εκείνων που μαθαίνουν πώς είναι οι συνθήκες και δεν θέλουν να έρθουν, και όχι τόσο πρωτογενώς, ως μέτρο διαχείρισης αυτών που ήδη είναι στη χώρα.

Η πολιτική αποτροπής και παραδειγματισμού που ρητώς ακολουθείται από την Ελλάδα, σήμερα έρχεται σε ευθεία ηθική αντίθεση με τη θέση ότι το έμβιο ον είναι αυτοσκοπός. Η καντιανή κατηγορική προσταγή –που ορίζεται ως εντολή *«πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα στο πρόσωπο σου, όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσον»*– παραβιάζεται καθημερινά. Τόσο η βολική πολιτική του «γενναιόδωρου τροχονόμου», όσο και η ηθικά μη αποδεκτή πολιτική του «αδίστακτου φύλακα», συμπίπτουν σε κάτι ζωτικά προβληματικό. Καμία δεν θέλει την ένταξη ή ενσωμάτωση των ανθρώπων στη χώρα.

Για τον μεν τροχονόμο, η χώρα είναι μονίμως ματαιωμένη και απροετοίμαστη, και το ηθικό της καθήκον περιορίζεται στο να δείχνει στους ανθρώπους τον δρόμο της εξόδου προς τον Βορρά. Για τον χωρίς φραγμούς φύλακα, την περήφανη «ασπίδα» της ΕΕ, το ενδεχόμενο της κοινωνικής ένταξης είναι απευκαίριο, καθώς παραβιάζει την κατεξοχήν σκοπιμότητα της πολιτικής, που δεν είναι άλλη από το να μην έρχεται κι άλλος κόσμος στην Ελλάδα. Η προσδοκία της κοινωνικής ένταξης στα μάτια του χωρίς φραγμούς φύλακα είναι παράγοντας έλξης των ανθρώπινων ροών και πρέπει να ματαιωθεί.

Για πρώτη φορά στην ιστορία της, η Ελλάδα, τουλάχιστον διοικητικά, δεν είναι απλώς αδιάφορη στην ένταξη των μεταναστών, αλλά είναι σαφώς αρνητική, αν το αναλογιστούμε αυτό μακροπρόθεσμα. Έτσι, η χώρα δεν είναι διατεθειμένη να περάσει ένα απλό μήνυμα στην κοινωνία, στη διοίκηση, και στους ίδιους τους μετανάστες: ότι οι άνθρωποι που μπαίνουν στη χώρα πρέπει με κάποιον τρόπο να μπου σε μια τροχιά κοινωνικής συμπερίληψης, διότι αυτό επιτάσσει η κοινωνική συνοχή, η δημόσια υγεία, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και λοιπά ζωτικά αγαθά. Και δεν το κάνει, διότι αυτό το μήνυμα θα σήμαινε ενεργές δημόσιες πολιτικές ένταξης, όπως υποχρεωτικά ενισχυτικά μαθήματα ελληνομάθειας για ανηλίκους και ενήλικους, διά βίου εκπαίδευση, αρωγή για την είσοδο σε μια κατακερματισμένη αγορά εργασίας, μέτρα τα οποία πιθανώς να συνέβαλλαν και στην οικονομική αναζωογόνηση ενός τμήματος της υπαίθρου που ρημάζει και άλλα πολλά.

Και αυτό διότι τέτοιες πολιτικές θα έρχονταν σε αντίθεση με την κοινή πεποίθηση ότι «οι άνθρωποι δεν θέλουν να μείνουν στην Ελλάδα» ή ότι πρέπει με κάθε τρόπο να μην μπου στον κόπο να διαβούν τα σύνορα. Όλες αυτές οι προτάσεις ένταξης, συμπερίληψης ή ενσωμάτωσης (η λέξη δεν έχει τόσο σημασία), θα πρέπει να αναπτυχθούν και να κοστολογηθούν πάνω σε ένα

ανθεκτικό και βιώσιμο οδικό χάρτη, ώστε να αποτελούν ένα έτοιμο πολιτικό, νομικό και διοικητικό σχέδιο. Υλικά, προτάσεις και τεκμηρίωση υπάρχουν.¹¹ Ζητούμενη είναι η πολιτική βούληση.

Όμως, η υπόσχεση της κοινωνικής ένταξης έρχεται σε κατεξοχήν αντίθεση με τον πολιτικό σχεδιασμό της ΕΕ, που είναι η αποτροπή των ροών και όχι η ενθάρρυνσή τους, σε μια κατάσταση αδιαφάνειας σε ό,τι αφορά τους πολιτικούς σχεδιασμούς.¹² Η ΕΕ που χρηματοδοτεί αφειδώς τη μεταναστευτική πολιτική της αποτροπής δε δίνει την ίδια έμφαση στο ζήτημα της ενσωμάτωσης.

A5. Τι θα κάνουμε εφεξής στην Ελλάδα για το προσφυγικό με δεδομένη αυτή την ΕΕ;

Από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 για τους Πρόσφυγες –ό,τι καλύτερο έκανε η ανθρωπότητα για αυτούς– περάσαμε στον Κανονισμό του Δουβλίνου, όπου η ΕΕ, για να προστατέψει τη συνοχή της, χρεώνει τα κρίσιμα στο πρώτο κράτος διέλευσης, δηλαδή στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία. Οι αλλαγές στους Κανονισμούς έως το «Δουβλίνο III» δεν έχουν αλλάξει αυτή την πάγια γραμμή του Κανονισμού, από την πρώτη στιγμή που εφαρμόστηκε: η πεμπτουσία του, παρά τις επιμέρους τροποποιήσεις, είναι να χρεώνει στο πρώτο κράτος διέλευσης την εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας.

Το νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, που εκκολαπτόταν από το 2020, υπερψηφίστηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τον Απρίλιο του 2024, μια ιστορική στιγμή, όπως είπε χαρακτηριστικά η πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι, ήδη από τα τέλη του 20^{ού} αιώνα, ο ευρωπαϊκός Βορράς είχε έγκαιρα διαγνώσει ότι τα κράτη εισόδου δεν θα είχαν κανένα απολύτως πρόβλημα να επιτρέπουν χωρίς δυσκολίες, οι αιτούντες άσυλο να φεύγουν προς τα βόρεια. Ωστόσο, το «Δουβλίνο» στην Ελλάδα ουσιαστικά δε δούλεψε παρά ελάχιστα, ούτε καν πριν από το 2015, όταν πια εξαυλώθηκε εντελώς (Brekke & Brochmann, 2015). Σε αντίθεση με ό,τι πιστεύεται, το «Δουβλίνο» δεν επηρέασε αρνητικά την Ελλάδα. Η χώρα πρόλαβε και κατοχυρώθηκε ως μη ασφαλής για τους αιτούντες άσυλο, οι οποίοι απαγορεύεται να επιστραφούν. Κατάφερε, δηλαδή, να θεωρηθεί επικράτεια για την οποία ουσιαστικά ισχύει η αρχή της μη επαναπροώθησης.

¹¹ Βλ., έναντι άλλων, την εμπειριστατωμένη έρευνα Λεοντίτσας, Β., Τσαγκρώνη, Β., Βοσινάκης, Γ., Γεροδήμος, Ρ., Δημοπούλου, Δ., Καρυώτης, Γ., & Σκληπάρης, Δ. (2020). *Συγκριτική Ανάλυση Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων στην Ελλάδα*. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμη στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/01/immigration_report_final.pdf.

¹² Για μια ευσύνοπτη τεκμηρίωση της κατάστασης στην ΕΕ σχετικά με το προσφυγικό και όχι μόνο, βλ. σχετικά Φωτιάδης, Α. (2017). *Εξουσίες εκτός ελέγχου – Η μεταδημοκρατική παραμόρφωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.

Τον Ιανουάριο του 2011, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εξέδωσε την απόφαση MSS κατά της Ελλάδας και του Βελγίου, με την οποία ανατρέπεται το «Δουβλίνο». Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) έκρινε ότι οι απάνθρωπες συνθήκες κράτησης που επικρατούν στα κέντρα κράτησης αλλοδαπών και αιτούντων άσυλο στην ελληνική επικράτεια, σε συνδυασμό με τις συνθήκες διαβίωσης των προσώπων που αιτούνται άσυλο μετά την απελευθέρωσή τους και την έναρξη της διαδικασίας εξέτασης της αίτησής τους, συνιστούν εξευτελιστική μεταχείριση που απαγορεύεται από το άρθρο 3 της Σύμβασης.¹³ Πέραν όμως της Ελλάδας, καταδικάστηκε και το Βέλγιο, που επέστρεψε δυνάμει του «Δουβλίνου» κάποιους αιτούντες άσυλο από το Αφγανιστάν, ενώ «όφειλε να γνωρίζει» (σύμφωνα πάντα με την απόφαση) ότι η Ελλάδα δεν είναι χώρα στην οποία μπορείς να επιστρέψεις ανθρώπους, λόγω των άθλιων συνθηκών που επικρατούν εκεί.

Σε μεγάλο βαθμό, αυτή η ατιμωτική νομική ήττα λειτούργησε ως ανακουφιστική πολιτική νίκη, με την Ελλάδα, να επιζητά, κατά κάποιον τρόπο, την καταδίκη της, ώστε να γλιτώσει από τον βραχνά του «Δουβλίνου». Μετά την απόφαση αυτή, τα περισσότερα διοικητικά δικαστήρια των χωρών του ευρωπαϊκού Βορρά αρνούνται να συμμορφωθούν με το «Δουβλίνο», θεωρώντας πως τυχόν επιστροφή των αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα θα συνιστούσε έκθεση αυτών των ατόμων στον κίνδυνο να παραβιαστούν θεμελιώδη δικαιώματά τους. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου κατέστησε, λοιπόν, σαφές ότι, τουλάχιστον ώσπου να επέλθει κάποια θεαματική βελτίωση, η απάνθρωπη μεταχείριση των προσώπων που αιτούνται άσυλο στην Ελλάδα αποτελεί σοβαρό λόγο για τη μη προώθηση των αιτούντων άσυλο προς τη χώρα αυτήν, κατ' εφαρμογήν του ευρωπαϊκού Κανονισμού.

Με αυτόν τον τρόπο, έθετε και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη ενώπιον των ευθυνών τους, χωρίς όμως να απαλλάσσει ούτε στο ελάχιστο την Ελλάδα από τις δικές της ευθύνες για την κατάσταση αυτή. Πάντως, το κρίσιμο είναι ότι εξαιτίας αυτής της απόφασης –που σημειωτέον ακόμη δεν έχει «εκτελεστεί», κατά την ορολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Στρασβούργου–, η βασική μέριμνα του Κανονισμού του Δουβλίνου, που είναι η επιστροφή των αιτούντων άσυλου στη χώρα πρώτης εισόδου στην ΕΕ, ουσιαστικά είναι πλήρως ακυρωμένη. Ουσιαστικά, ουδείς επιστρέφει από τον ευρωπαϊκό Βορρά προς την Ελλάδα.¹⁴

13 Συμπληρωματικά, το Δικαστήριο θεώρησε πως οι διαδικασίες εξέτασης των αιτήσεων ασύλου, μετά την κατάργηση του δεύτερου βαθμού εξέτασής τους, σε συνδυασμό με τον εξαιρετικά μικρό αριθμό αποφάσεων που κάνουν δεκτές αιτήσεις ασύλου, το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί έως την έκδοσή τους, και άλλα εμπόδια, παραβιάζουν το άρθρο 13 της Σύμβασης, το οποίο εγγυάται την αποτελεσματική δικαστική προστασία.

14 Σε αυτή την εμπερίστατη έκθεση, δύο από τις πιο αξιόπιστες οργανώσεις στο πεδίο αυτό έχουν την πλήρη απεικόνιση των σχετικών στατιστικών: <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/>

Παρόλο που με τον καιρό αυτό συμβαίνει όλο και λιγότερο, εξακολουθεί να υπάρχει η προσποίηση ότι η Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας αποδίδει, με αμοιβαία συχαρητήρια για την αποτελεσματικότητά της. Έκτοτε, όλη η Ευρώπη, με πρώτη την Ελλάδα, ζει τον μόνιμο πλέον εφιάλτη του παντοδύναμου Τούρκου Προέδρου, ως κλειδοκράτορα των ανθρωπίνων ροών. Οι άνθρωποι, οι μετανάστες δηλαδή, θεωρούνται πιόνια του και αντιμετωπίζονται ως τέτοια. Σε πρώτο χρόνο, το ανακοινωθέν του Μαρτίου του 2016 κατέγραψε σίγουρα δύο νίκες: η πρώτη ήταν ότι το νέο μοντέλο τέθηκε εκτός νομικού ελέγχου· η δεύτερη, ότι του αποδόθηκαν τα εύσημα για το σταμάτημα των ροών.

Τον Φεβρουάριο του 2017, το Γενικό Δικαστήριο της ΕΕ έκρινε εαυτό αναρμόδιο να αποφανθεί επί των προσφυγών τριών αιτούντων άσυλο κατά της Δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας διότι, κατά το Δικαστήριο, η πράξη αυτή δεν εκδόθηκε από θεσμικό όργανο της ΕΕ, αλλά από κυβερνήσεις των κρατών-μελών της. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο γνωρίζει πως, αν χρειαστεί να αποφανθεί για τη συμβατότητα του ανακοινωθέντος με τους κανόνες ανθρωπίνων δικαιωμάτων που οφείλει να εγγυάται η ΕΕ, θα βρεθεί στη δυσάρεστη θέση να υποδείξει ότι τα δικαιώματα των προσφύγων παραβιάζονται, καθώς υπονομεύεται η δυνατότητά τους να υποβάλουν αίτηση ασύλου σε χώρα που έχει ανεπιφύλακτα επικυρώσει τη Σύμβαση της Γενεύης.¹⁵

Για να μπορέσει όμως αυτό το οικοδόμημα να σταθεί, τηρώντας έστω τα προσχήματα του κράτους δικαίου, θα πρέπει μια δικαστική αρχή σε επικράτεια της ΕΕ να αποδεχτεί πως όντως η Τουρκία είναι μια «ασφαλής τρίτη χώρα»,¹⁶ οπότε νομίμως το ανακοινωθέν προβλέπει την επιστροφή των Σύρων εκεί. Το αξιόπαινο για την ΕΕ αυτό έργο θα έπρεπε αναγκαστικά να ανατεθεί στο Συμβούλιο της Επικρατείας: η Ελλάδα είναι αυτή που, δυνάμει του ανακοινωθέντος, καλείται να επιστρέφει τους ανθρώπους στην Τουρκία. Με απόφαση του 2018, το Συμβούλιο της Επικρατείας αποδέχεται ότι όντως η Τουρκία είναι μια χώρα στην οποία μπορεί να επιστραφεί ο κόσμος, καθώς, ακόμα κι αν δεν παρέχει προστασία ανάλογη αυτής που επιβάλλει η Σύμβαση της Γενεύης, αρκείται σε «άλλη αποτελεσματική προστασία» του πρόσφυγα. Ο νομικός κόσμος και οι υπερασπιστές των δικαιωμάτων σε Ελλάδα και ΕΕ διαμαρτύρονται για αυτή την απόφαση, θεωρώντας τη σκανδαλώδη (παρ)ερμηνεία των σχετικών διατάξεων ενάντια στο ίδιο το γράμμα του νόμου – μα όλα αυτά μόνο ιστορική σημασία έχουν πλέον.

15 Το 1954 η Τουρκία επικύρωσε με τη Σύμβαση αυτή, αλλά με την επιφύλαξη ότι στην επικράτεια της, αίτημα ασύλου μπορούν να υποβάλουν μόνο πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Σουηδοί, Δανοί, Ολλανδοί και λοιποί Ευρωπαίοι, λοιπόν, δικαιούνται να υποβάλουν αίτημα ασύλου στη γειτονική μας χώρα, όχι όμως και Άραβες ή λοιποί Ασιάτες. Έτσι, και τα προσχήματα του διεθνούς δικαίου τυπικά τηρούνται, και η Τουρκία αποφεύγει να γίνει αποθετήριο αιτημάτων ασύλου των κατατρεγμένων της γειτονιάς της.

16 Σύμφωνα με Οδηγία της ΕΕ του 2013, μια χώρα θεωρείται τέτοια όταν ο αιτών άσυλο δεν κινδυνεύει στην επικράτεια της και μπορεί να του χορηγηθεί προστασία σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης. Τέλος, πρέπει, με κάποιον τρόπο, ο αιτών να έχει ένα «σύνδεσμο» με την εν λόγω τρίτη χώρα, βάσει του οποίου θα ήταν εύλογο για αυτόν να μεταβεί σε αυτή.

Η ουσία είναι ότι κάποια στιγμή το Συμβούλιο της Επικρατείας κλήθηκε να αναλάβει την ευθύνη για τη νέα προσέγγιση διαχείρισης των προσφυγικών ροών από την ΕΕ, αλλά δεν κατάφερε να ανταποκριθεί πλήρως. Το ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο με οριακή πλειοψηφία αποφάσισε να μην παραπέμψει την υπόθεση για κρίση στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναλαμβάνοντας έτσι, ως μη όφειλε, όλη την ευθύνη για την παρερμηνεία που η σκοπιμότητα επέβαλε.

Και εδώ, πλέον, εντοπίζεται ένα κραυγαλέο νομικό παράδοξο που δεν περιποιεί τιμή στην Ελλάδα: η μεν Τουρκία, παρά την κατάσταση στην οποία πολιτειακά και νομοθετικά βρίσκεται, να θεωρείται «ασφαλής τρίτη χώρα» (ειδάλλως το όλο οικοδόμημα της Κοινής Δήλωσης καταρρέει), η δε Ελλάδα, κράτος-μέλος της ΕΕ, να μη θεωρείται άξια επιστροφών αιτούντων άσυλο από την ΕΕ, λόγω της καταδίκης της στην υπόθεση MSS.¹⁷

Την άνοιξη του 2024 υιοθετείται το νέο Σύμφωνο στην ΕΕ. Η λογική του Κανονισμού του Δουβλίνου, που κυριαρχεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και ύστερα, δεν εγκαταλείπεται και οι περί του αντιθέτου προσδοκίες διαψεύδονται. Με αντάλλαγμα μια *à la carte* αλληλεγγύη, που στις περισσότερες περιπτώσεις ισοδυναμεί σε οικονομική βοήθεια ή αποστολή προσωπικού ή ακόμη και παροχών σε είδος, συμφωνήθηκε πανευρωπαϊκά η αυτόματη λειτουργία του Κανονισμού του Δουβλίνου. Έτσι πλέον, όταν και αν εφαρμοστεί το Σύμφωνο, οι χώρες πρώτης εισόδου, όπως η Ελλάδα και η Ιταλία, δεν θα ρωτούνται καν για την επιστροφή προσφύγων στο έδαφός τους. Έτσι, θα εντείνεται μια συνεχής μετάθεση ευθυνών από το ευρωπαϊκό στο εθνικό και τούμπαλιν. Αυτή και θα στερεί προοπτικές ένταξης, αλλά και θα επιβαρύνει δυσανάλογα τις χώρες πρώτης εισόδου. Η κινητοποίηση δε αυτού του μηχανισμού «αλληλεγγύης» θα γίνεται με ένα δαιδαλώδη μηχανισμό ποσοστώσεων, ο οποίος δεν προσφέρεται καθόλου να αντιμετωπίσει καταστάσεις κρίσεων. Οι πόροι διατίθενται σήμερα σχεδόν αποκλειστικά ώστε να περιοριστούν οι λεγόμενες «δευτερογενείς μετακινήσεις», δηλαδή οι επόμενες μετακινήσεις των προσφύγων εντός ΕΕ μετά την πρώτη είσοδο. Αυτή τη λογική υπηρετεί το Σύμφωνο και για τον λόγο αυτόν εκτιμάται ότι δεν θα αλλάξει σημαντικά το τρέχον μεταναστευτικό καθεστώς στην Ελλάδα.

A6. Η έκπτωση από τη νομιμότητα ή η δεύτερη αποδημία

Οι ξένοι –είτε είναι πρόσφυγες είτε μετανάστες– έχουν ένα μείζον συγκριτικό πλεονέκτημα ως εργαζόμενοι: την αλλοδαπότητά τους. Το πλαίσιο υποδοχής των προσφύγων και η απουσία στοχευμένων πολιτικών απασχόλησης λειτουργούν εμμέσως προπαρασκευαστικά για τη διοχεύτευσή τους στις

¹⁷ Εκτενέστερα σχετικά με την κατάσταση αυτή, βλ. Χριστόπουλος, Δ. (2020) *Αν το προσφυγικό ήταν πρόβλημα, θα είχε λύση* (σ. 156 και επ.). Αθήνα: Εκδ. Πόλις.

πιο απαξιωμένες, επικίνδυνες, κακοπληρωμένες και απαιτητικές θέσεις εργασίας όπου η ελληνική οικονομία έχει ανάγκη από φθινό εργατικό δυναμικό. Αυτές είναι κατεξοχήν η οικοδομή, η εστίαση και ο πρωτογενής τομέας (Μπάγκαβος & Κουραχάνης, 2022).

Οι διοικήσεις –εκ των υστέρων κατά κανόνα– έρχονται να «βάλουν μια τάξη» μεταβατικού τύπου. Τις περισσότερες φορές όμως δεν τα καταφέρνουν. Η πραγματικότητα δεν χαρίζεται στις δημόσιες πολιτικές. Όταν η αγορά εργασίας ξεβράζει ανθρώπους, όπως συμβαίνει στην Ευρώπη και κυρίως στην Ελλάδα της κρίσης, τότε δε μένει τίποτε να τους κρατήσει ανθρώπους, αφού το κράτος έχει αποποιηθεί οποιαδήποτε κοινωνική ευθύνη απέναντί τους. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο κόσμος αυτός, βυθισμένος στην εργασιακή και εν γένει βιοτική επισφάλεια, φεύγει από τη χώρα, όποτε τα καταφέρει. Δεν είναι υπερβολή να πει κανείς ότι η χορήγηση οποιουδήποτε ισχυρού στην ΕΕ τίτλου διαμονής, πολύ συχνά λειτουργεί για σημαντικό μερίδιο των ανθρώπων αυτών ως *laisser passer* για τη συνέχεια του ταξιδιού σε μια άλλη χώρα της ΕΕ, κατά προτίμηση στον ευρωπαϊκό Βορρά.

Τέλος, πολύ σημαντικό είναι να επισημάνουμε κατ' επανάληψη πως όταν μιλάμε για ανθρώπους χωρίς χαρτιά, δεν αναφερόμαστε σε μια εθνικά, κοινωνικά ή ταξικά ομοιογενή ομάδα. Συζητάμε για μια μεγάλη γκάμα αλλοδαπού πληθυσμού, που συμπεριλαμβάνει τους πάντες: από τις ενταγμένες Αλβανίδες μαμάδες που έμαθαν ελληνικά από τα τηλεοπτικά σήριαλ και μεγαλώνουν τα παιδιά τους ή τα παιδιά άλλων, χωρίς να έχουν καταφέρει να αποκτήσουν χαρτιά, έως τους άρτι αφιχθέντες νεαρούς που περιφέρονται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, καθώς δεν έχουν τίποτα καλύτερο να κάνουν. Με δύο λόγια, συζητάμε τόσο για ανθρώπους σε προστατευμένα περιβάλλοντα, όσο και για ανθρώπους απολύτως εκτεθειμένους στη δημόσια σφαίρα.

Το 2014 ένα από τα τελευταία νομοθετήματα της κυβέρνησης ΝΔ-ΠΑΣΟΚ (πριν από τις εκλογές του Φεβρουαρίου 2015) υπήρξε η θέσπιση ενός «Μεταναστευτικού Κώδικα» (Ν. 4251). Ο Κώδικας βάζει μια τάξη στη μεταναστευτική νομοθεσία που έως τότε είναι διάσπαρτη, εστία ανομίας και ανασφάλειας δικαίου (γι' αυτό και ονομάστηκε «Κώδικας»), και προβαίνει σε μια σειρά τολμηρών ρυθμίσεων, τακτοποιώντας χρόνιες εκκρεμότητες με άδειες επί μακρόν διαμενόντων, ενώ δίνει παράλληλα μια ανάσα πενταετούς άδειας με την ενηλικίωση σε παιδιά που πήγαν σε ελληνικό σχολείο, ρύθμιση εξόχως σημαντική διότι τα παιδιά αυτά τίθενται εκτός νομιμότητας έως σήμερα και είναι πολλά. Την ίδια στιγμή ωστόσο, ο φιλόδοξος Κώδικας δεν προβαίνει στις απαραίτητες ρυθμίσεις αποκεντρωμένης και βελτιωμένης λειτουργίας μιας πάγιας διαδικασίας τακτοποίησης χιλιάδων ανθρώπων διά του μηχανισμού των λεγομένων «αδειών εξαιρετικών λόγων». Τελικά οι «εξαιρετικοί λόγοι» και οι λεγόμενοι «ανθρωπιστικοί» λόγοι, ένας μηχανισμός

νομιμοποίησης που δίνει διαμονή για λόγους «ανθρωπιστικούς» σε άτομα που δεν δικαιούνται άσυλο, καταργήθηκαν μερικά χρόνια αργότερα.

Την άνοιξη του 2023, ο παλιός Μεταναστευτικός Κώδικας καταργήθηκε και έδωσε τη θέση του σε ένα νέο νομοθέτημα (Ν. 5038), το οποίο επιχειρεί να ρυθμίσει το γεγονός ότι η χώρα παρουσιάζει σοβαρό έλλειμμα σε εργατικά χέρια, σε ζωτικούς οικονομικούς τομείς της. Το έλλειμμα αυτό μετά την πανδημία παίρνει τα χαρακτηριστικά μιας πραγματικής μάστιγας.

Η στόχευση του εν ισχύ νόμου είναι η εν γένει αναμόρφωση της διαδικασίας χορήγησης των αδειών διαμονής «ώστε να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες, ειδικά στον τομέα της εποχικής εργασίας». Ουσιαστικά αυτό που κάνει ο νέος νόμος, είναι ότι καταργεί την πρόβλεψη του παλαιού Μεταναστευτικού Κώδικα για άδεια διαμονής εξαρτημένης εργασίας, εισάγοντας ένα καθεστώς μείζονος επισφάλειας σε σημαντικό αριθμό μεταναστών στην Ελλάδα (Καψάλης, 2023: 25-33). Την ίδια στιγμή εισάγει ένα νέο καθεστώς μετάκλησης με βάση το οποίο ο υποψήφιος εργοδότης καταθέτει αίτηση στην Περιφέρεια, με την οποία προσδιορίζει τη θέση εργασίας που επιθυμεί να καλύψει, τα στοιχεία και την ιθαγένεια του προς απασχόληση προσώπου τρίτης χώρας, την ειδικότητα, καθώς και το χρονικό διάστημα της απασχόλησης.¹⁸ Το νομοθέτημα αυτό επιχειρεί να βρει μια ισορροπία μεταξύ της ανάγκης για εργατικά χέρια και της αποφυγής της ενόχλησης των αντιμεταναστευτικών αντιδράσεων του κυβερνητικού ακροατηρίου, αν και με περιορισμένη επιτυχία.

Όμως, η διαδικασία αυτή της μετάκλησης δεν αρκεί ούτε το πρόβλημα της έλλειψης χεριών να λύσει, ούτε βέβαια να ρυθμίσει με βιώσιμο τρόπο το καθεστώς διαμονής των μεταναστών που ζουν στη χώρα. Το ζήτημα τελικώς γίνεται πιο επώδυνο καθώς τα χρόνια περνούν, αφού σημαντικός αριθμός ανθρώπων που είναι χρόνια εγκατεστημένοι στη χώρα δεν δύνανται να πληρούν τις προϋποθέσεις ανανέωσης των αδειών παραμονής τους. Έτσι, εκπίπτουν από τη νομιμότητα επειδή βρέθηκαν άνεργοι ή ημι-άνεργοι, όπως η πλειοψηφία των ημεδαπών στην αυτή ταξική θέση. Το πιο δυσάρεστο είναι ότι αυτοί οι άνθρωποι (κυρίως πολλές γυναίκες) που δεν είχαν σταθερή ή νόμιμη απασχόληση, τελικά βρίσκονται εκτός του πλαισίου νομιμότητας. Εκεί δηλαδή που οι άνθρωποι αυτοί θα μπορούσαν να πληρούν τις τυπικές προϋποθέσεις κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση, στο τέλος αντί για Έλληνες πολίτες καταλήγουν αλλοδαποί χωρίς χαρτιά.

18 Κοινή Υπουργική Απόφαση του 2023 καθορίζει σε 167.925 τον ανώτατο αριθμό αδειών διαμονής πολιτών τρίτων χωρών για εργασία, για τα έτη 2023 και 2024 με μετάκληση. Δηλαδή, σχεδόν οι μισοί συγκριτικά με τα αιτήματα που υπεβλήθησαν μέσω των Περιφερειών (προσέγγισαν τις 380.000), κοντά στο αντίστοιχο όριο της προηγούμενης διετίας. Από τις 167.925 θέσεις, οι 20.000 αναμένεται να καλυφθούν μέσω των διμερών συμφωνιών που έχει υπογράψει η χώρα μας με την Αίγυπτο και το Μπαγκλαντές. Πάντως, στοιχεία για το πόσο πραγματικά μετακλήθηκαν δεν υπάρχουν, καθώς δεν θεωρήθηκε σκόπιμο να αποτυπωθεί αν τα ταξιδιωτικά έγγραφα σε αλλοδαπούς εκδίδονται λόγω μετάκλησης. Αυτό όμως είναι προβληματικό, καθώς δεν βοηθάει να δούμε τελικά πόσο πραγματικά δουλεύει αυτή η διαδικασία.

Στα τέλη του 2023 γίνεται προσπάθεια μιας νέας «νομιμοποίησης», η οποία επιχειρεί να ρυθμίσει το καθεστώς όσων αλλοδαπών διαμένουν και εργάζονται στην Ελλάδα. Αυτό υπηρετεί μια βεβαίωση που μπορεί να εκδοθεί, χωρίς να έχει ωστόσο την ιδιότητα μιας κανονικής άδειας, η οποία θα επέτρεπε στον αλλοδαπό να φύγει από τη χώρα. Αυτή είναι η βασική μέριμνα του νομοθέτη: να βγάλει στην επιφάνεια τους ανθρώπους, διευκολύνοντας την είσοδό τους στην αγορά εργασίας με τρόπο νόμιμο, την ίδια στιγμή που δε διευκολύνει την έξοδό τους από το ελληνικό έδαφος. Η αγορά εργασίας το επιζητά, ενώ ουσιαστικά η διαδικασία αυτή είναι η πεπατημένη που ακολουθείται με όλες τις νομιμοποιήσεις από το 1998. Το βασικό είναι ότι παρέχει τη δυνατότητα χορήγησης άδειας διαμονής για εξαρτημένη εργασία και παροχή υπηρεσιών ή έργου σε πολίτες τρίτων χωρών που διαθέτουν προσφορά εργασίας από εργοδότη στην Ελλάδα για την απασχόλησή τους με καθεστώς εξαρτημένης εργασίας και υπηρεσιών ή έργου, και, αποδεδειγμένα στη συνέχεια, εργάζονται στην Ελλάδα έως και την 30^η Νοεμβρίου 2023, συνεχίζουν να διαμένουν στη χώρα, και συμπληρώνουν τρία τουλάχιστον συνεχή έτη παραμονής πριν από την υποβολή αίτησης, σύμφωνα με δημόσια έγγραφα βέβαιης χρονολογίας.

Τα εμπόδια στην πολιτογράφηση

Από το 2020 και ύστερα, η κτήση ιθαγένειας με πολιτογράφηση καθίσταται έργο σισύφειο για τους ενδιαφερομένους. Ούτως ή άλλως, η πολιτογράφηση πάντα υπήρξε δύσκολη και η πιο σύνθετη διοικητική διαδικασία, με αποτέλεσμα ο αριθμός των πολιτογραφήσεων να μην είναι ποτέ ιδιαίτερα υψηλός. Η πολιτογράφηση συνίσταται από μια αλυσίδα διοικητικών ενεργειών, στις οποίες εμπλέκονται περισσότερες από μία υπηρεσίες, και εξ αντικειμένου θέλει πολύ χρόνο. Η προθεσμία του ενός έτους, που έχει τεθεί με τον νόμο του 2010, λειτουργεί απολύτως ενδεικτικά, καθώς οι περισσότερες πολιτογραφήσεις διεκπεραιώνονται μετά από δυόμιση έως και πέντε χρόνια τουλάχιστον, ενώ υπάρχουν και διαδικασίες που διαρκούν ακόμη περισσότερο.

Επιπροσθέτως, τα εμπόδια γίνονται ολοένα και υψηλότερα. Αυτά πλέον είναι η συγκρότηση μιας Τράπεζας Θεμάτων στην οποία καλούνται να γνωρίζουν οι υποψήφιοι γνώσεις ιστορίας, γεωγραφίας και πολιτισμού που προσομοιάζουν με Πανελλαδικές Εξετάσεις, καθώς και η αναδρομική θέσπιση οικονομικών κριτηρίων που θέτει¹⁹ εκτός κούρσας σημαντικό αριθμό ανθρώπων. Το 2021, δίπλα στην Τράπεζα Θεμάτων η κυβέρνηση νομοθετεί νέα εισοδηματικά και οικονομικά κριτήρια με τα οποία ένας πολύ σημαντικός αριθμός ανθρώπων που έχουν ήδη κάνει αίτηση πολιτογράφησης ή πρόκειται να κάνουν, αποκλείονται. Επαρκές εισόδημα πρέπει να

¹⁹ Το εισόδημα αυτό είναι της τάξης των €7.500 ετησίως για ένα άτομο, και φτάνει έως τα €10.500 για μια πενταμελή οικογένεια.

δείξουν όχι μόνο όσοι καταθέτουν νέες αιτήσεις αλλά και οι παλιοί αιτούντες, των οποίων η αίτηση πολιτογράφησης δεν πρόλαβε να εξεταστεί έως την άνοιξη του 2021.

Ειδικά η αναδρομική εφαρμογή του πρόσθετου εισοδηματικού κριτηρίου ξεπερνά, κατά την άποψη του γράφοντος, κάθε συνταγματικό όριο, καθώς το κράτος που αδυνατεί να διεκπεραιώσει μια διαδικασία μέσα στις προθεσμίες που το ίδιο έχει βάλει στον εαυτό του, έρχεται, μετά το πέρας της προθεσμίας που εκείνο έχει στο μεταξύ παραβιάσει, να θέσει νέα κριτήρια στον αιτούντα, ο οποίος τη στιγμή της αίτησης πολιτογράφησης ήταν απολύτως σύννομος. Δεν είναι καθόλου λίγες οι περιπτώσεις ανθρώπων που μετά από χρόνια, και αφού περίμεναν ότι η ολοκλήρωση της διαδικασίας είναι θέμα τυπικό και μόνον, να μαθαίνουν ότι με βάση τα νέα κριτήρια αποκλείονται. Τα νέα νομοθετικά δεδομένα για την πολιτογράφηση δημιουργούν ένα ελάχιστο ενθαρρυντικό τοπίο, καθώς είναι κοινή γνώση το γεγονός ότι στην Ελλάδα της κρίσης πολύς κόσμος, όχι μόνο αλλοδαπής προέλευσης, βρέθηκε εκτός αγοράς εργασίας τουλάχιστον για ένα χρόνο.

Επιπλέον, οι αριθμοί των πολιτογραφηθέντων πέφτουν ραγδαία, καθώς φυσικά είναι αδύνατο να προσδοκά στα σοβαρά ένα κράτος από τους μετανάστες που ζουν στην επικράτειά του να γνωρίζουν την απάντηση ερωτήσεων, που δεν μπορεί να απαντήσει ούτε Έλληνας καθηγητής πανεπιστήμιου. Ωστόσο, το βασικό πρόβλημα με αυτή την Τράπεζα Θεμάτων δεν είναι μόνο πως είναι πρακτικά αδύνατο ένας μετανάστης να μάθει ποιο είναι το σημαντικότερο ίδρυμα του Ποντιακού Ελληνισμού στην Τραπεζούντα του 19^{ου} αιώνα ή να γνωρίζει το όνομα της Ελληνίδας βασίλισσας που ήταν αδερφή του Κάιζερ Γουλιέλμου Β' της Γερμανίας, ή να ξέρει αν η τελευταία Ελληνίδα βασίλισσα ονομαζόταν Αλίκη, ή πόσους πρωθυπουργούς ανέδειξε η οικογένεια Ράλλη.

Το μείζον, λοιπόν, δεν είναι ότι αυτές οι ερωτήσεις είναι εξονυχιστικά και μάλλον ανούσια δύσκολες. Το κύριο πρόβλημα είναι ότι οι αρετές που μπορεί να έχει κάποιος που ζητάει την ελληνική ιθαγένεια δεν αποδεικνύονται με κανέναν τρόπο από την ικανότητά του να απαντήσει σωστά στις ερωτήσεις αυτές. Κοινώς, δεν δείχνουν τίποτε για την ικανότητα των ανθρώπων να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία. Οι ερωτήσεις δηλαδή, δεν είναι απλώς αφόρητα δύσκολες, είναι σε μεγάλο βαθμό ασύμβατες με τη σκοπιμότητα που καλούνται να υπηρετήσουν. Το βασικό πρόβλημα, δηλαδή, της Τράπεζας Θεμάτων δεν είναι η ασύμμετρη δυσκολία της αλλά η αστοχία της. Η γνώση των απαντήσεων αυτών δε μαρτυρά τίποτε για την πραγματική δυνατότητα ένταξης των ανθρώπων στην ελληνική κοινωνία. Τι αποδεικνύει ένας αλλοδαπός που απλώς έχει μάθει να παπαγαλίζει τις απαντήσεις; Δείχνει κάτι αυτό για τη βούλησή του να ενταχθεί στην κοινότητά μας; Δείχνει ότι αγαπάει τη χώρα αυτήν περισσότερο από κάποιον που δεν ξέρει τις

απαντήσεις; Αδιαμφισβήτητα, η ιδιότητα του πολίτη δεν σχετίζεται με την ικανότητα της αποστήθισης εγκυκλοπαιδικών γνώσεων.

Μα, θα αναρωτηθεί κανείς, δεν το αντιλαμβάνονται αυτό οι εμπνευστές τους; Επομένως, η σκοπιμότητα της Τράπεζας Θεμάτων και των νέων οικονομικών και εργασιακών κριτηρίων που αποκλείουν το 80% της εν δυνάμει ομάδας-στόχου από τις τυπικές προϋποθέσεις πολιτογράφησης, είναι σαφής: να μειωθούν σημαντικά οι υποψήφιοι για πολιτογράφηση και, τελικά, οι μετανάστες που πολιτογραφούνται. Και οι αριθμοί το επιβεβαιώνουν. Η χώρα μόλις το 2016 έφτασε τους 10 χιλιάδες ανθρώπους που απέκτησαν την ιθαγένεια με πολιτογράφηση. Το 2019 το νούμερο έπεσε κάτω από 3 χιλιάδες, ενώ από το 2020 έως το 2022 έχουμε περίπου 4 χιλιάδες πολιτογραφήσεις τον χρόνο.²⁰

Και πέραν της Τράπεζας Θεμάτων, εισήχθη νέα ρύθμιση το 2021, στην οποία προστίθενται με αναδρομική ισχύ νέα εισοδηματικά κριτήρια: εφεξής, ο αλλοδαπός, αφού καταφέρει να περάσει τις εξετάσεις με αυτά τα θέματα, βρίσκεται ενώπιον της εξέτασης της φορολογικής του δήλωσης κατά τη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας ή επταετίας, όπου πρέπει αδιαλείπτως να δηλώνει ελάχιστο ατομικό εισόδημα 7.500 ευρώ. Ωστόσο, η απαίτηση για το δηλωθέν εισόδημα από μετανάστες που ζούσαν στην Ελλάδα κατά την κρίση μπορεί να εκληφθεί ως ένας τρόπος να τους καταστήσει λιγότερο επιλέξιμους για πολιτογράφηση. Από την άνοιξη του 2022 ξεκίνησαν οι πρώτες απορριπτικές αποφάσεις. Με αυτά τα δεδομένα, είναι μάλλον προδικασμένο ότι ο αριθμός των πολιτογραφήσεων θα μειωθεί περαιτέρω. Επί του συνόλου 730 χιλιάδων αλλοδαπών στην απογραφή του 2021, οι πολιτογραφήσεις ετησίως ανέρχονται στα παραπάνω νούμερα, ως τάξη μεγεθών.

Πλέον οι ρυθμοί αποδημίας των ανθρώπων που κάποτε ήρθαν στη χώρα, μεγαλώνουν συστηματικά. Είτε οι άνθρωποι καταφέρνουν να αποκτήσουν μια ισχυρή άδεια διαμονής (όπως η «επί μακρόν»), είτε καταφέρνουν να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια, είτε απλώς καταφέρνουν να βρουν μια ευκαιρία, ως αιτούντες άσυλο, να φύγουν από τη χώρα, σπεύδουν να το κάνουν. Όσοι μετανάστες μπορούν, φεύγουν από τη χώρα, τη στιγμή που ο ελληνικός καταμερισμός εργασίας αναζητεί εναγωνίως εργατικό δυναμικό στον χώρο του πρωτογενούς τομέα, των κατασκευών και της εστίασης. Την ίδια στιγμή, πολλές χιλιάδες άνθρωποι ζουν σε κλειστές «δομές», καθώς επικρατεί η άποψη ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος να μεταδοθεί το μήνυμα της αποτροπής. Παράλληλα, η χώρα αντιμετωπίζει έντονο δημογραφικό πρόβλημα με έναν πληθυσμό που βαίνει μειούμενος και γηράσκων. Για

²⁰ Βλ. στα σχετικά στατιστικά του υπουργείου Εσωτερικών, στους παρακάτω συνδέσμους: <https://www.yypes.gr/wp-content/uploads/2020/11/20201119-StatsCategory2011-2019v1.pdf> και <https://www.yypes.gr/wp-content/uploads/2023/07/20230725-Stats-Category-2013-2022.pdf>.

πρώτη φορά μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε, έναν αιώνα πίσω, τη Μικρασιατική Καταστροφή, το μεταναστευτικό και το δημογραφικό συναντιούνται με τόσο ζωτικά κρίσιμες διαστάσεις.

A7. «Ελλάδα-ασπίδα»: η μετανάστευση στην εποχή της πανδημίας, των «δομών», των ναυαγίων και των φυσικών καταστροφών (2020-...)

Τέσσερα χρόνια μετά την έκδοση του Κοινού Ανακοινωθέντος Τουρκίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον έλεγχο των ροών από την πρώτη, λαμβάνουν χώρα δύο εμβληματικά περιστατικά που εισάγουν την Ελλάδα σε ένα νέο καθεστώς διαχείρισης των ανθρώπων που επιχειρούν να διαβούν παράνομα τα ελληνοτουρκικά σύνορα από την Ανατολή και τον Νότο. Το νέο αυτό καθεστώς που εδραιώνεται σε συνθήκες πανδημίας έχει ως πυλώνα την αποτροπή («interception» δηλ. αναχαίτιση, από τα πιο επίσημα χείλη), και παράλληλα, γενίκευση του μέτρου της κράτησης των ανθρώπων σε εκσυγχρονισμένες δομές.

Παράλληλα, από τις αρχές του 2016 και έκτοτε, η πολιτική της ΕΕ φαίνεται να αντιτίθεται στις ανθρωπιστικές και φιλοπροσφυγικές θέσεις της καγκελαρίου Α. Μέρκελ, η οποία στην καθιερωμένη ομιλία της, τον Αύγουστο του 2015, είχε διαβεβαιώσει τον γερμανικό λαό: «Θα τα καταφέρουμε» («Wir schaffen das»). Όμως, μάλλον «δεν τα καταφέραμε», καθώς η πολιτική της ΕΕ αλλάζει άρδην και η αποτροπή καθίσταται πλέον γενικευμένη πολιτική επιλογή. Ο κατεξοχήν ευρωπαϊκός χώρος στον οποίο η αποτροπή πραγματοποιείται είναι η Ελλάδα.

Στα τέλη του Φεβρουαρίου 2020, όταν η Ευρώπη ήταν έτοιμη να εισαγάγει το μέτρο του lockdown για την αντιμετώπιση της πανδημίας, ο πρόεδρος της Τουρκίας ανακοίνωσε ότι, σε αντίδραση για τον θάνατο Τούρκων στρατιωτών στη Συρία, προχωράει μονομερώς στο άνοιγμα των συνόρων με την Ελλάδα, για να περάσουν οι πρόσφυγες και μετανάστες που επιδιώκουν να φτάσουν στην ΕΕ. Δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες φτάνουν, υποκινούμενοι από τις τουρκικές αρχές στα ελληνοτουρκικά σύνορα κατά μήκος του Έβρου. Οι ελληνικές αστυνομικές δυνάμεις, με τη βοήθεια των πολιτών, κατάφεραν με πυροσβεστήρες, φωταγωγία, μεγάφωνα καθώς και με την επισκευή του φράχτη, να εμποδίσουν την άτακτη εισβολή. Τα σύνορα τελικώς κλείνουν λόγω κορονοϊού, η Ελλάδα ανακοινώνει την αναστολή εφαρμογής της Σύμβασης της Γενεύης και η πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επισκέπτεται τον Έβρο με τον Έλληνα πρωθυπουργό στις αρχές Μαρτίου του 2020. Εκεί γίνεται για πρώτη φορά λόγος για την Ελλάδα ως «ασπίδα της Ευρώπης».

Λίγους μήνες αργότερα, ένα ξημέρωμα Σεπτεμβρίου το 2020, ο καταυλισμός της Μόριας στη Λέσβο (επισήμως: «Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης») τυλίγεται στις φλόγες. Οι ένοικοί του εξεγείρονται μετά τον εντοπισμό 35 κρουσμάτων κορονοϊού, και το διαβόητο στρατόπεδο, που έγινε διεθνώς συνώνυμο της αθλιότητας και της ματαίωσης της προσφυγικής ζωής, διαλύεται. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, η δομή που είχε στηθεί για να φιλοξενεί 2.300 ανθρώπους, στέγαζε 12.500 άτομα. Το (κατά το BBC) «χειρότερο στρατόπεδο προσφύγων στη γη», τελικά πυρπολήθηκε και καταστράφηκε.

Τα γεγονότα του Έβρου, σε συνδυασμό με την πυρπόληση της Μόριας, μέσα στις πρωτόγνωρες συνθήκες που βίωνε ο κόσμος με την πανδημία της Covid-19, αποτελούν ένα σημείο τυχής στη διαχείριση του μεταναστευτικού στην Ελλάδα. Εφεξής, η αποτροπή αποκτά καθολικά χαρακτηριστικά τόσο στα χερσαία σύνορα του Έβρου, όσο και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου με θεαματικά αποτελέσματα τη μείωση των ροών σε σημείο ενίοτε μηδενισμού τους.

Ασφαλώς, θα ήταν αφελές η κάθετη μείωση των ροών να χρεωθεί αποκλειστικά στις πολιτικές αποτροπής που χρησιμοποιούνται από τις ελληνικές αρχές. Από την αρχή της πανδημίας και για περίπου δύο χρόνια μετά, οι ίδιοι οι πληθυσμοί τίθενται, όπως όλοι εξάλλου, σε καθεστώς απαγόρευσης μετακίνησης στην ίδια την Τουρκία, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να φτάσουν στα παράλια της. Τα μέτρα αυτά να σημειώσουμε πως κάθε άλλο παρά στο απυρόβλητο της Κοινωνίας των Πολιτών και του χώρου των δικαιωμάτων βρίσκονται, καθώς η αποτροπή των ανθρώπων περιλαμβάνει, φυσικά, το να τους τίθενται εμπόδια στην υποβολή αιτήσεων ασύλου. Επιπλέον, το τραγικό ναυάγιο στα ανοικτά της Πύλου (Ιούνιος 2023) –το μεγαλύτερο στη σύγχρονη ιστορία της χώρας–, θέτει νέους προβληματισμούς ως προς το αν, με μια διαφορετική πολιτική που δεν θα βασίζονταν στο δόγμα της ανατροπής, θα μπορούσαμε να είχαμε ηθικά πιο ανεκτά αποτελέσματα.

Την ίδια στιγμή πάντως, το καθεστώς, αν μη τι άλλο, είναι σίγουρα εκσυγχρονισμένο (στο πλαίσιο του κατασταλτικού μοντέλου) σε σχέση με την εικόνα της Μόριας, σε ό,τι αφορά τη διαμονή των ανθρώπων: υπάρχουν τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, δηλαδή κλειστές δομές που υπάγονται στον λεγόμενο «γεωγραφικό περιορισμό», ο οποίος προκύπτει από μια αυθαίρετη ερμηνεία της Δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας. Λίγο καιρό μετά τη δημοσιοποίηση του ανακοινωθέντος και την ενεργοποίηση της συμφωνίας, η υπηρεσία Ασύλου στην Ελλάδα εισάγει τον «γεωγραφικό περιορισμό» εντός της ελληνικής επικράτειας για τους αιτούντες άσυλο. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι απαγορεύεται να βρεθούν σε όποιο τμήμα της επικράτειας θέλουν, αλλά οφείλουν να παραμείνουν μόνο σε συγκεκριμένα σημεία που τους υποδεικνύονται.

«Στους αιτούντες διεθνή προστασία, οι οποίοι εισέρχονται στην ελληνική επικράτεια μέσω των νησιών Λέσβου, Ρόδου, Σάμου, Κω, Λέρου και Χίου επιβάλλεται περιορισμός κυκλοφορίας στο νησί από το οποίο εισήλθαν στην ελληνική επικράτεια» προβλέπει η απόφαση του Διευθυντή της Υπηρεσίας Ασύλου, τον Οκτώβριο του 2018, όπου γίνεται ρητή αναφορά στην Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας. Μόνο που η Κοινή Δήλωση Τουρκίας- ΕΕ δεν κάνει πουθενά λόγο για υποχρέωση γεωγραφικού περιορισμού στην Ελλάδα. Εξάλλου, κάτι τέτοιο θα ήταν απολύτως αδόκιμο καθώς παραβιάζει τον πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας της χώρας. Κι όμως έχει πολύ ενδιαφέρον πως η πεποίθηση ότι ένα κοινό ανακοινωθέν μπορεί να επιβάλει σε ένα κυρίαρχο κράτος την υποχρέωση να στεγάζει ανθρώπους μόνο στα νησιά του, έχει γίνει αποδεκτή από ένα σημαντικό τμήμα της κοινής γνώμης, συμπεριλαμβανομένων ατόμων και θεσμών που θα περίμενε κανείς να αντιλαμβάνονται ότι τα πράγματα δεν θα μπορούσαν να είναι έτσι.

Με άλλα λόγια, ο «γεωγραφικός περιορισμός», που υποτίθεται δεσμεύει τη χώρα να απαγορεύει τη μετακίνηση των ανθρώπων από τα νησιά στην ενδοχώρα, δεν είναι κανενός είδους «διεθνής δέσμευση» της Ελλάδας, αλλά μια απόφαση ενός διοικητικού οργάνου που αυθαιρέτως επικαλείται ένα κοινό ανακοινωθέν, προκειμένου να μένει ο κόσμος στο Ανατολικό Αιγαίο. Κοινώς, με νέα απόφαση της Διεύθυνσης της Υπηρεσίας Ασύλου, δύναται ο «γεωγραφικός περιορισμός» να καταργηθεί.

Ωστόσο, λόγω της πολιτικής επιλογής των ελληνικών κυβερνήσεων να διατηρούν αυτή την πρακτική –αποδίδοντάς τη στην ΕΕ–, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου λειτουργούν ως «υγειονομικές ζώνες» εντός της επικράτειας. Δίπλα στα ΚΥΤ (Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης), στα νησιά αυτά υπάρχουν τα ΚΕΔ (Κλειστές Ελεγχόμενες Δομές) στην ενδοχώρα, όπου διαμένουν όσοι έχουν υποβάλει αίτημα διεθνούς προστασίας. Και τέλος, υπάρχουν οι λεγόμενες «δομές», όπου οι άνθρωποι είναι καταρχήν ελεύθεροι, με κάποιους επιχειρησιακούς περιορισμούς.

Οι πρωτοφανείς φυσικές καταστροφές –πυρκαγιές και πλημμύρες– που έπληξαν τη χώρα τον Σεπτέμβριο του 2023, συνέδεσαν με έναν ιστορικά περίπλοκο τρόπο την κλιματική αλλαγή με την προσφυγική κρίση (και σίγουρα όχι, όπως δυστυχώς υπονοήθηκε, επειδή οι μετανάστες έβαλαν τις φωτιές στον Έβρο). Σε μία από τις 25 ανοικτές «δομές» της ελληνικής επικράτειας, έξω από τη Λάρισα, η Πολιτεία αναγκάστηκε να φιλοξενήσει πλημμυροπαθείς του θεσσαλικού κάμπου, κάποιοι εκ των οποίων παραμένουν εκεί μέχρι σήμερα.

Β. Μια πολιτική ευθύνης για το μεταναστευτικό-προσφυγικό

Είμαστε, με κάποιον τρόπο, «αιχμάλωτοι της γεωγραφίας» μας (T. Marsall, 2019). Ο χώρος αιχμαλωτίζει τις κυβερνήσεις και τις κοινωνίες, αφήνοντάς τους μια περιορισμένη ελευθερία επιλογής. Η γη στην οποία ζούμε μας συγκροτεί σε μεγάλο βαθμό. Ασφαλώς και δεν καθορίζει τα πάντα, αλλά παίζει σημαντικό ρόλο στους συσχετισμούς δυνάμεων στην πολιτική, στους δείκτες κοινωνικής ανάπτυξης και στη διαμόρφωση των ιδεών σε μια κοινωνία.

Σε ό,τι αφορά το ζήτημα των πληθυσμιακών μετακινήσεων και της ανθρώπινης κινητικότητας εν γένει, στην Ελλάδα δεν είμαστε μόνο αιχμάλωτοι της γεωγραφίας μας, αλλά και της ιδεολογίας. Δεν είναι μόνο η πραγματικότητα, λοιπόν, αλλά και οι αναπαραστάσεις της στις ανθρώπινες συνειδήσεις. Αυτές οι αναπαραστάσεις φτάνουν ενίοτε στο ακραίο σημείο να αναπαράγουν ιδιαίτερες νοσηρές συμπεριφορές, π.χ. το να κυκλοφορούν στον Έβρο οπλισμένες ομάδες πολιτών που κυνηγούν μετανάστες.

Σαν συνολική αποτίμηση, το ελληνικό καθεστώς μετανάστευσης χρειάζεται επειγόντως ένα Control+Alt+Delete. Να κάνει δηλ. επανεκκίνηση με όσο μεγαλύτερες συναινέσεις και, όσο γίνεται, λιγότερες ιδεοληψίες. Ο συνδυασμός της αδράνειας με τη μονοδιάστατη έμφαση στο δόγμα της αποτροπής, δεν είναι μόνο εστία απαξίωσης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αλλά ζωτικό πρόβλημα για την κοινωνική συνοχή στη χώρα. Λόγω γεωγραφικής θέσης, το μεταναστευτικό και προσφυγικό ζήτημα είναι ακόμη πιο ζωτικό για την Ελλάδα. Όσο η χώρα λειτουργεί αποκλειστικά ως ασπίδα της Ευρώπης, υπονομεύει τη δική της κοινωνική συνοχή με τρόπο τραυματικό. Χρειάζεται μια νέα νοσοτροπία στη διαχείριση του προσφυγικού-μεταναστευτικού. Αυτή τη νοσοτροπία μπορούμε και πρέπει να την εμφυσήσουμε στην Ελλάδα, τόσο στον λαό, όσο και στον διοικητικό μηχανισμό της, με σαφήνεια και ειλικρίνεια.

Η τελευταία εβδομάδα πριν από τις εθνικές εκλογές του Ιουνίου 2023 ολοκληρώνεται με μια τραγωδία πρωτοφανούς μεγέθους για τη χώρα. Στο ναυάγιο στην τάφρο των Οινουσών, στα ανοιχτά της Πύλου, ένας άγνωστος αριθμός ανθρώπων, μεταξύ 500 και 600, πνίγηκαν. Σύμφωνα με την επίσημη ανακοίνωση του Λιμενικού: «οι αλλοδαποί αρνήθηκαν την παροχή οποιασδήποτε περαιτέρω συνδρομής». Το ελληνικό λιμενικό γνώριζε για την κατάσταση από την προηγούμενη μέρα, έχοντας λάβει προειδοποιήσεις από

το ιταλικό λιμενικό, τη Frontex και το Alarmphone. Παρόλα αυτά, σχεδόν μία ολόκληρη μέρα πέρασε χωρίς να υπάρξει καμία ενέργεια. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι ελληνικές αρχές παρακολουθούσαν το σκάφος πριν από το ναυάγιο, όχι για να επέμβουν και να το σώσουν, αλλά για να βεβαιωθούν ότι θα απομακρυνθεί από τα ελληνικά χωρικά ύδατα. Ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι οι περίπου 600 επιβάτες αρνήθηκαν τη διάσωση από το ελληνικό λιμενικό, προκύπτει το ερώτημα: Γιατί να το κάνουν; Γιατί προτίμησαν τον κίνδυνο του πνιγμού από τη «διάσωση» από τις ελληνικές αρχές; Κάθε πιθανό σενάριο –είτε ότι οι άνθρωποι προτίμησαν να συνεχίσουν το ταξίδι τους με κίνδυνο ζωής είτε ότι τα πράγματα δεν έγιναν ακριβώς έτσι–, αποτελεί ένα σοβαρό πλήγμα για την Ελλάδα. Η τραγωδία αυτή δείχνει ότι πνίγηκαν γιατί δεν έπρεπε να βγουν στη στεριά, όπου ήταν ανεπιθύμητοι, και έτσι συνέχισαν το επικίνδυνο ταξίδι τους.

B1. 9+1 παραδοχές

Απέναντι σε αυτά τα δεδομένα, χρειάζεται μια άλλη **μεταναστευτική πολιτική**, η οποία θα βασίζεται στις ακόλουθες παραδοχές:

1^ο Το προσφυγικό-μεταναστευτικό δεν είναι παροδικό, αλλά μακράς διάρκειας φαινόμενο από το οποίο δε γλιτώνουμε. Αν απλώς ήταν πρόβλημα, θα είχε λύση, όπως έχει αναπτυχθεί διεξοδικά η επιχειρηματολογία σχετικά, σε ομότιτλο βιβλίο το 2020. Όσο στον κόσμο θα βασιλεύει η ανισότητα, και ένα τμήμα του θα είναι βυθισμένο στο χάος, όπως σήμερα, όσο η κλιματική αλλαγή θα γίνεται κλιματική κρίση, όπως σήμερα, οι μετακινήσεις πληθυσμών σπρωγμένων από την ανάγκη θα αποτελούν αναπόδραστη συνέπεια. Επομένως, δεν έχει κανένα νόημα να αντιμετωπίζουμε ως πρόβλημα τη μετανάστευση. Όσο κι αν προσπαθούμε, δεν θα βρούμε οριστική λύση σε αυτό το ζήτημα, παρά μόνο κάποιες προσωρινές διευθετήσεις προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Ανεξάρτητα από το τι αισθήματα προκαλεί στον καθένα η θέα των μετακινούμενων πληθυσμών και η ανθρώπινη κινητικότητα, με αυτήν τη θέα θα πρέπει να εξοικειωθούμε, διότι η παρουσία του μετακινούμενου ανθρώπου δεν είναι ιστορικό ατύχημα ή σύμπτωση αλλά βαθιά δομικό σύμπτωμα της γεωπολιτικής κατάστασης οικουμενικά και κυρίως νότια και ανατολικά της Ευρώπης. Εκεί ακριβώς που βρίσκεται η Ελλάδα. Το να κάνουμε τη ζωή των ανθρώπων αυτών δύσκολη και να τους ταλαιπωρούμε, όχι μόνο είναι ανθρώπινα προβληματικό, αλλά αφήνει ένα τραυματικό κοινωνικό αποτύπωμα, το οποίο μόνο προβλήματα κομίζει. Επιπλέον, το μεταναστευτικό είναι διεθνώς η αιχμή του δόρατος του ακροδεξιού λαϊκισμού και η υιοθέτηση θέσεών του, προκειμένου να το αναχαιτίσει, του δίνει ορμή.

2^{ον} Το να κρατούνται στα νησιά οι άνθρωποι που μπαίνουν στην Ελλάδα χωρίς προοπτική επαναπατριsmού, με δεδομένο τον πραγματικά ασήμαντο αριθμό επιστροφών στην Τουρκία, που από τον Μάρτιο του 2016 έως σήμερα είναι κάτι παραπάνω από 2 χιλιάδες άνθρωποι, είναι ο ορισμός του αρνητικού αθροίσματος. Άλλωστε, στο ανακοινωθέν του Μαρτίου του 2016 δεν αναφέρεται πουθενά ότι η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να κρατά τους ανθρώπους στα νησιά. Τέτοιου είδους περιορισμούς μπορεί να επιβάλει μόνο ένα κυρίαρχο κράτος στην επικράτειά του. Η αιτία πίσω από την επιβολή αυτού του μέτρου φαίνεται να είναι η πολιτική πίεση που δέχεται η Ελλάδα από διάφορες πλευρές. Από τη μία πλευρά, η Τουρκία δε δέχεται τους ανθρώπους που μεταφέρονται στην ενδοχώρα, από την άλλη, η ΕΕ ανησυχεί μήπως προκύψει νέα κρίση, όπως το καλοκαίρι του 2015, με την πιθανότητα να φύγουν μεγάλες ποσότητες αιτούντων άσυλο από τα νησιά.

Το μέτρο του «γεωγραφικού περιορισμού», που εισήχθη με απόφαση του Διευθυντή Ασύλου, θα πρέπει να επανεξεταστεί και να καταργηθεί με νέα απόφαση. Η συνέχιση αυτού του μέτρου δοκιμάζει τις αντοχές των νησιών και ενδέχεται να εδραιώσει μια λογική που φορτώνει το βάρος των μεταναστευτικών ροών στις περιοχές των συνόρων. Αυτή η λογική, που φαίνεται να επικρατεί στην ΕΕ, δεν πρέπει να επιβάλλεται στην Ελλάδα, καθώς δεν είναι δίκαιο να αντιμετωπίζονται τα νησιά ως «ζώνες ταχείας διαχείρισης» (buffer zones).

3^{ον} Πρακτικές παραβίασης του διεθνούς δικαίου όχι απλώς εκθέτουν τη χώρα διεθνώς, αλλά καταρρακώνουν το ηθικό ανάστημα της ελληνικής κοινωνίας. Το να αποδίδονται όλες οι κατηγορίες σε σχέδια διεθνούς συνομοσίας ή το να θεωρείται η οποιαδήποτε αναφορά ως συνέργεια στην «προπαγάνδα του Ερντογάν», δε βοηθάει το επίπεδο του δημόσιου διαλόγου στην Ελλάδα. Από το καλοκαίρι του 2020, το ζήτημα των επαναπροωθήσεων απασχολεί συστηματικά τον διεθνή Τύπο με τεκμηριωμένες έρευνες. Το Διαδίκτυο είναι γεμάτο βίντεο με στιγμιότυπα επαναπροωθήσεων (έως και απαγωγών) αλλοδαπών στην ελληνική ενδοχώρα. Και δεν αναφερόμαστε μόνο σε βιντεοσκοπήσεις από τους «συνήθεις υπόπτους» –αλληλέγγυους και ΜΚΟ– αλλά από mainstream διεθνή μίντια.²¹ Στο Google η πρώτη λέξη που έρχεται σε αναζήτηση μετά το «pushback» είναι «Greece». Η δε Wikipedia έχει αναρτήσει λήμμα ολόκληρο με τίτλο «Pushbacks by Greece».

Η αρμόδια επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ζητήσει τα περιστατικά να διερευνηθούν εμπεριστατωμένα. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ήδη διερευνά τρεις ελληνικές υποθέσεις που αφορούν επαναπροωθήσεις, και έχει κοινοποιήσει τα σχετικά στην ελληνική κυβέρνηση. Η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης,

²¹ Έναντι αμέτρητων άλλων, βλ. εδώ: <https://www.theguardian.com/world/2023/may/19/greek-government-under-fire-after-video-shows-pushback-of-asylum-seekers>.

σε επιστολή της προς την ελληνική κυβέρνηση, το 2021, καλεί τις ελληνικές αρχές «να βάλουν ένα τέλος στις επιχειρήσεις επαναπροωθήσεων και στα χειρ-σαία και στα θαλάσσια σύνορα με την Τουρκία» («to put an end to pushback operations at both the land and sea borders with Turkey»). Επιπλέον, τις καλεί να εγγυηθούν ότι αποτελεσματικές και ανεξάρτητες έρευνες θα γίνονται κάθε φορά που τίθεται τέτοιο θέμα. Η πιο συγκλονιστική διατύπωση από διεθνείς οργανισμούς έρχεται, ωστόσο, από τον ίδιο τον ΟΗΕ και τον Ειδικό Εισηγητή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Μεταναστών, ο οποίος στη σχετική του έκθεση γράφει επί λέξει: «Στην Ελλάδα οι επαναπροωθήσεις σε χειρσαία και θαλάσσια σύνορα έχουν καταστεί γενική εν τοις πράγμασι πολιτική» («In Greece, pushbacks at land and sea borders have become de facto general policy», παρ. 32).²²

Δεν είναι μόνο το διεθνές περιβάλλον που έχει κινητοποιηθεί. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου –κρατικό και όχι μη κυβερνη-τικό όργανο– συνέστησε Μηχανισμό Καταγραφής Ατύπων Αναγκαστικών Επιστροφών, ο οποίος μάλιστα εξέδωσε και σχετική έκθεση για τις αρχές του 2023.²³ Ο Συνήγορος του Πολίτη– Ανεξάρτητη Αρχή– δημοσίευσε και αυτός σχετική με τις επαναπροωθήσεις τεκμηριωμένη Έκθεση.²⁴ Με βάση τα παραπάνω, το ζητούμενο δεν είναι να επιβεβαιώσουμε περαιτέρω τις επαναπροωθήσεις, αλλά απλώς να τις τερματίσουμε. Ενδεικτικά, παρατη-ρείται ότι οι πρακτικές αυτές είχαν περιοριστεί προσωρινά μετά το ναυάγιο της Πύλου, αλλά αργότερα επανήλθαν.²⁵

Για να διεκδικήσει η χώρα τον σεβασμό του διεθνούς δικαίου, πρέπει πρώτα η ίδια να το εφαρμόσει στα σύνορά της. Είναι σημαντικό να προστατεύονται τα σύνορα από πιθανούς επιβολείς, αλλά ταυτόχρονα η χώρα πρέπει να δημιουργήσει ασφαλείς διαδρομές για τους αιτούντες άσυλο. Κάθε άνθρω-πος που εισέρχεται στη χώρα, θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να υποβάλει αίτημα διεθνούς προστασίας, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Δεν υπάρχει εναλλακτική λύση, σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις.

4^ο Όπως η χώρα ορθά διεκδικεί έναν αναλογικό καταμερισμό του προ-σφυγικού-μεταναστευτικού πληθυσμού εντός ΕΕ, το ίδιο πρέπει να κάνει και στο εσωτερικό της δικής της επικράτειας. Οι πρόσφυγες-μετανάστες και αιτούντες άσυλο, για όσο διάστημα βρίσκονται στην Ελλάδα, πρέπει να διαμοιραστούν στην επικράτεια. Και αυτό δεν συνιστά επ' ουδενί παραβίαση

²² <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G22/328/57/PDF/G2232857.pdf?OpenElement>

²³ <https://nchr.gr/ektheseis.html>

²⁴ <https://old.synigoros.gr/?i=human-rights.el.files.791636>

²⁵ Τον Ιούνιο 2024 το BBC δημοσίευσε ντοκιμαντέρ με τίτλο «Killing in the Med», όπου ο δημοσιογράφος Fayad Mula παρουσιάζει σε βίντεο περιπτώσεις pushback στη Λέσβο. Στο ντοκιμαντέρ, ο πρώην αξιωματικός του Λιμενικού Δημήτρης Μπαλτάκος, αφού οι παραγωγοί του έδειξαν τα αντίστοιχα βίντεο και θεωρώντας ο ίδιος ότι οι κάμερες έχουν κλείσει, ανέφερε «[...] είναι ξεκάθαρο τι γίνεται [...] είναι ξεκάθαρα παράνομο [...]». Στο ίδιο ντοκιμαντέρ, η δημοσιογράφος των New York Times Matina Stevis-Gridneff υποστηρίζει ότι η Πύλος «ήταν ένα προαναγγελθέν δυστύχημα».

του Κοινού Ανακοινωθέντος ΕΕ-Τουρκίας, όπως είπαμε. Χρειάζεται αυστηρή καταγραφή του πληθυσμού με κίνητρα για εργασία σε περιοχές που έχουν ανάγκη, σε άμεση συνέργεια με τοπική αυτοδιοίκηση, επαγγελματικά σωματεία, επιμελητήρια και άλλους φορείς, προκειμένου η διαδικασία εγκατάστασης να γίνει όσο γίνεται πιο αρμονικά για τις τοπικές κοινωνίες, καθώς αυτό που δυνητικά γιγαντώνει τις ροές είναι η προσδοκία των ανθρώπων ότι θα φύγουν από την Ελλάδα για τον Βορρά.

Αν οι άνθρωποι γνωρίζουν ότι άπαξ και εισέλθουν στην επικράτεια της Ελλάδας, δεν θα φύγουν από αυτήν (για ένα ικανό χρονικό διάστημα), τότε ο συνολικός αριθμός των υποψηφίων που προτίθενται να διαβούν τα ελληνοτουρκικά σύνορα θα περιοριστεί δραστικά. Αυτό το είδαμε τον Φεβρουάριο του 2015. Από τότε που έκλεισε ο Βαλκανικός Διάδρομος, οι ροές περιορίστηκαν κατά τρία τέταρτα. Σε αντίθεση λοιπόν με την κυρίαρχη πεποίθηση, που υπαγορεύει ότι η αιτία της παύσης των ροών ήταν η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, η αλήθεια είναι ότι με τον Βαλκανικό Διάδρομο σφραγισμένο στην Ειδομένη, οι περισσότεροι άνθρωποι δεν προχωρούσαν προς την Ελλάδα. Επομένως, το βασικό είναι να υπάρχει ένα σαφές αυστηρό μήνυμα μιας συντεταγμένης Πολιτείας που δεν θα αφήνει περιθώρια στους ανθρώπους να θεωρούν ότι άπαξ και μπουν στην Ελλάδα με την ανοχή του ελληνικού κράτους, θα μπορέσουν να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς τη Βόρεια Ευρώπη. Μόνο έτσι δύναται να περιοριστούν νομίμως, χωρίς παραβάσεις του διεθνούς δικαίου, οι μεικτές ροές τα χρόνια που έρχονται. Όσο η χώρα εμφανίζεται ως διαμετακομιστικό κέντρο προς τον Βορρά, τόσο θα βρίσκεται διαρκώς υπό το ενδεχόμενο εκτίναξης των ροών.

Παραδόξως λοιπόν, ενώ η ΕΕ έχει de facto καταργήσει το «Δουβλίνο», η Ελλάδα έχει δικούς της λόγους να το επαναφέρει, προκειμένου οι άνθρωποι να γνωρίζουν ότι άπαξ και μπουν σε ελληνική επικράτεια, το ταξίδι δεν θα συνεχιστεί. Αυτό όμως χρειάζεται μια συνολική αλλαγή νοοτροπίας, από αυτήν του γενναιόδωρου τροχονόμου και του χωρίς αναστολές φύλακα που κυριαρχεί σήμερα. Και κυρίως προϋποθέτει παραδοχή ότι οι άνθρωποι αυτοί θα μπουν σε τροχιά κοινωνικής ένταξης στην Ελλάδα. Μια προοπτική που τη στιγμή αυτή σκοντάφτει τόσο στη βούληση του ελληνικού κράτους, όσο και στη δικιά τους. Όμως, τι άλλο μπορεί να προσδοκά μια Πολιτεία για τους ανθρώπους που βρίσκονται στην επικράτειά της; Ότι θα τους αφήσει διά βίου έγκλειστους σε δομές χωρίς προοπτική; Ότι θα τους αφήσει να περιφέρονται στους δρόμους μήπως και καταφέρουν να φύγουν; Για τον λόγο αυτόν, το μέτρο της μετεγκατάστασης, ενώ εκ πρώτης όψης φαίνεται θετικό για τη χώρα, εγκυμονεί κινδύνους καθώς τροφοδοτεί την προσδοκία των ανθρώπων ότι κάποια στιγμή θα φύγουν από τη χώρα για τον Βορρά, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση του αριθμού τους.

5^{ον} Το ζήτημα της ανθρώπινης κινητικότητας δεν είναι αποκλειστικά εθνικό, αλλά ευρωπαϊκό θέμα, καθώς η ΕΕ επεξεργάζεται όχι απλώς πολιτικές

αλλά και κανόνες που δεσμεύουν τα κράτη. Την ίδια στιγμή, οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεσμεύουν τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης όχι ως διακηρύξεις αρχών αλλά ως δεδικασμένο. Τα πράγματα ωστόσο, στην πράξη δεν είναι διαυγή ως προς τη διάκριση νομικών υποχρεώσεων από πολιτικές ευθύνες. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι οι αυστηροί κανόνες δυσκολεύουν τα κράτη, με αποτέλεσμα η εφαρμογή τους στην πράξη να αναστέλλεται. Αυτό κατεξοχήν συμβαίνει και με το «Δουβλίνο», που είδαμε προηγουμένως, και με το Κοινό Ανακοινωθέν ΕΕ-Τουρκίας, που στην πράξη δούλεψε μόνο κατά το ότι η Τουρκία όντως μετά την υπογραφή του ασκεί πολιτικές πρόληψης των εκροών προς την Ελλάδα. Ός εκεί όμως. Ούτε επιστροφές πραγματοποιούνται, ούτε φυσικά το φιλόδοξο μέτρο της επανεγκατάστασης (resettlement), που προβλέπει την απευθείας μετάβαση του πρόσφυγα από την Τουρκία στην υπόλοιπη ΕΕ. Ούτε καν οι μετεγκαταστάσεις, που είχαν πολύ λιγότερο φιλόδοξες προσδοκίες, απέδωσαν τα αναμενόμενα, εξαιτίας των αντιδράσεων των κρατών-μελών από την Κεντρική Ευρώπη.

Επομένως, ενώ όντως πολλές αποφάσεις έχουν φύγει από τη σφαίρα της εθνικής αρμοδιότητας, στην πράξη τα περισσότερα ακόμη αποφασίζονται εντός των κρατών-μελών, τα οποία, εν τούτοις, υφίστανται πολιτικές και όχι νομικές πιέσεις από τα ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη. Κάτι τέτοιο εκτιμάται ότι θα συμβεί και με το πολυδαίδαλο νομικό πλαίσιο των περισσότερων των δέκα συμβατικών κειμένων, που με ιδιαίτερη λεπτομέρεια συνθέτουν το νέο Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου. Τόση ασφυκτική λεπτομέρεια σε τόσες σελίδες –όπου η μία εξαίρεση διαδέχεται την άλλη– δεν προϊδεάζουν για απρόσκοπτη εφαρμογή του νέου πλαισίου.

Η νομοθεσία περί ιθαγένειας παραμένει η μόνη που δεν έχει επηρεαστεί από την ΕΕ στον τομέα του μεταναστευτικού. Το καθεστώς κτήσης της ιθαγένειας, που θεωρείται θεμελιώδες στοιχείο της εθνικής κυριαρχίας, ανήκει αποκλειστικά στις αρμοδιότητες των κρατών-μελών της ΕΕ. Αντίθετα, οι άλλοι τομείς του μεταναστευτικού υπόκεινται σε συνεχείς διαπραγματεύσεις εντός της Ένωσης, με αβέβαιες καταλήξεις.

6^ο Οφείλουμε να αντιληφθούμε ότι πέρασε η περίοδος που η Ελλάδα υπήρξε απλώς τράνζιτ χώρα από την Ανατολή και τον Νότο προς τον Βορρά και τη Δύση. Μόνος τρόπος να περιοριστούν οι ροές προς την επικράτεια –μόνος συμβατός με το διεθνές δίκαιο– είναι να γνωρίζουν οι άνθρωποι ότι άπαξ και μπουν στην Ελλάδα, δεν θα περιμένουν απλώς να συνεχίσουν το ταξίδι γι' αυτό που φαντάζονται ως τελικό τους προορισμό. Η προσδοκία αυτή ενισχύει τη βούλησή τους να έρθουν και γιγαντώνει τους αριθμούς. Αντίθετα, η πεποίθηση ότι «φτάνω Ελλάδα-μένω Ελλάδα» και τις ροές θα μειώσει και τους ανθρώπους που έρχονται θα τους θέσει άμεσα σε τροχιά κοινωνικής συμπερίληψης με ανάγκη άμεσης πρόσβασης στα θεμελιώδη κοινωνικά αγαθά, όπως εργασία, παιδεία, υγεία. Αυτή η παραδοχή

απαιτεί μια συνολική αναθεώρηση της προσέγγισης του φαινομένου και μια αλλαγή στην πολιτική κατεύθυνση, κάτι που είναι απαραίτητο για την αποτελεσματική διαχείριση της κατάστασης.

7^ο Πέραν όμως από τους άρτι αφιχθέντες πρόσφυγες-μετανάστες και αιτούντες άσυλο, υπάρχουν και οι άνθρωποι που ζουν στην Ελλάδα δεκάδες χρόνια και ακόμη συναντούν προβλήματα τόσο για την ανανέωση της άδειας διαμονής και εργασίας τους, όσο και για την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας. Δεν γίνεται να μιλάμε για το μεταναστευτικό στην Ελλάδα, κοιτώντας μόνο αυτούς που έρχονται σήμερα και χθες, και ξεχνώντας τους εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους που αποτελούν σταθερό και οργανικό τμήμα του ελληνικού καταμερισμού εργασίας εδώ και 30 χρόνια.

8^ο Το μεταναστευτικό ζήτημα σχετίζεται στενά με το δημογραφικό πρόβλημα της χώρας. Η ορεινή ενδοχώρα της Ελλάδας έχει ερημώσει σε σημαντικό βαθμό. Κάποια από αυτά τα προβλήματα ίσως είναι δύσκολο να αντιμετωπιστούν, αλλά υπάρχουν και περιθώρια για παρέμβαση και βελτίωση. Η Ελλάδα στην απογραφή του 2021, για πρώτη φορά από την ίδρυση του κράτους της, εμφανίζεται με σημαντικά μειωμένο πληθυσμό. Αν δεν ήταν και οι μετανάστες, η μείωση θα ήταν δραματικότερη: τώρα είναι 320 χιλιάδες, ενώ χωρίς αλλοδαπούς θα ήταν στις 700 χιλιάδες. Το δημογραφικό δεν είναι απλώς θέμα γεννήσεων και θανάτων, και φυσικά δεν είναι ζήτημα του «έθνους» αλλά του πληθυσμού μιας χώρας. Αφορά την υπερσυγκέντρωση σε δύο μεγάλες μητροπολιτικές περιοχές και την εγκατάλειψη του υπαίθρου χώρου, κυρίως την ερήμωση του ορεινού όγκου της ελληνικής ενδοχώρας.

Είναι ζήτημα που αφορά την αύξηση του μέσου χρόνου ζωής περίπου 20 χρόνια τον τελευταίο αιώνα αλλά και ζήτημα που αφορά την εδραιωμένα χαμηλή γονιμότητα εδώ και 35 χρόνια: ο δείκτης γονιμότητας είναι κάτω από 1,5 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας, με όριο αναπλήρωσης των γενεών τα 2,1 παιδιά. Από το 2011 έχουμε 45 χιλιάδες περισσότερους θανάτους από γεννήσεις, ενώ ο αριθμός αυτός εκτοξεύτηκε στην πανδημία. Το ένα τέταρτο του ελληνικού πληθυσμού είναι πάνω από 65 ετών και ο αριθμός των υπέργηρων ανθρώπων με πάνω από 85 έτη ζωής αυξάνεται διαρκώς.

Ο ελληνικός πληθυσμός μειώνεται ως σύνολο. Και αυτό επιτείνεται από το ότι ο αριθμός αυτών που φεύγουν είναι περίπου διπλάσιος αυτών που έρχονται. Την ίδια στιγμή, επιτελείται μια κρίσιμη αλλαγή στη σύνθεση των σπιτιών και νοικοκυριών. Το στενό περιβάλλον των ηλικιωμένων, που κατά κανόνα αναλαμβάνει τη φροντίδα τους, στενεύει ολοένα. Ο μεταναστευτικός πληθυσμός έχει ζωτική σημασία στη φροντίδα των ηλικιωμένων στη χώρα, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς ότι το πλήθος των ατόμων που θα έχουν γύρω τους τα ηλικιωμένα άτομα σε 20 χρόνια θα είναι περίπου στα μισά. Ακόμη κι αν πιστεύουμε ότι η οικογενειακή αλληλεγγύη θα συνεχίσει

να υπάρχει, είναι πιθανό ότι πολλοί άνθρωποι στην Ελλάδα θα βρεθούν μόνοι τους στο τέλος της ζωής τους.²⁶

Το μέλλον είναι προδιαγεγραμμένο σε μεγάλο βαθμό. Το πλήθος των ανθρώπων άνω των 65 ετών θα αυξηθεί δραστικά, τη στιγμή που ο πληθυσμός θα μειώνεται. Η μόνη άγνωστη μεταβλητή είναι η μετανάστευση. Αν η μετανάστευση παραμείνει αρνητική, όσο δηλαδή περισσότεροι μετανάστες φεύγουν παρά έρχονται, τότε τα πράγματα θα χειροτερεύουν. Μια ήπια μετανάστευση μπορεί να βοηθήσει στη διατήρηση του αριθμού των απασχολούμενων, κάτι που είναι κρίσιμο για μια χώρα όπου σύντομα κάθε εργαζόμενος θα πρέπει να υποστηρίζει περισσότερα από ένα άτομα άνω των 65 ετών. Επίσης, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο μεταναστευτικός πληθυσμός που εισήλθε στη χώρα τη δεκαετία του '90, γερνάει και σύντομα θα βγει από την αγορά εργασίας. Ο ελληνικός καταμερισμός εργασίας χρειάζεται μετανάστες. Όλοι γνωρίζουν ότι η Ελλάδα έχει ζωτική έλλειψη εργατικών χεριών σε κρίσιμους τομείς της οικονομίας της: στον πρωτογενή τομέα, τον τουρισμό και τις κατασκευές. Είναι δύσκολο να κατανοήσει κανείς πώς μια χώρα που έχει ανάγκη από εργατικά χέρια πληρώνει αιτούντες άσυλο να παραμένουν σε κλειστούς χώρους χωρίς καμία προοπτική.

9^{ον} Γενικώς, ζούμε σε μια ιστορική συνθήκη στην Ευρώπη όπου συνολικά το παράδειγμα διαχείρισης των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών έχει αλλάξει δραστικά σε σχέση με αυτό που υπήρχε πριν από την 11^η Σεπτεμβρίου 2001. Σε ό,τι αφορά τους πρόσφυγες, το μοντέλο της εξωτερίκευσης (externalization), δηλαδή της ανάθεσης διαχείρισης των ροών σε κράτη εκτός εκείνων που αποτελούν τον εικαζόμενο προορισμό των ανθρώπων, έχει ουσιαστικά οδηγήσει σε έναν de facto εκφυλισμό της αρχής της μη επαναπροώθησης, καθώς πλέον η επιστροφή στους ενδιάμεσους σταθμούς μεταξύ της χώρας αποστολής και της χώρας προορισμού θεωρείται απολύτως δόκιμη στόχευση.

Το ότι αυτό ουσιαστικά αδρανοποιεί το κανονιστικό περιεχόμενο της Σύμβασης της Γενεύης εμφανίζεται μάλλον ελάσσονος σημασίας σήμερα. Για τον λόγο αυτό, πληθαίνουν οι φωνές που κάνουν λόγο για αναθεώρησή της. Αν αυτό συμβεί, τα ευρωπαϊκά κράτη δεν θα παραβιάζουν πλέον το διεθνές δίκαιο με τις πρακτικές τους, ωστόσο το διεθνές δίκαιο θα έχει κάνει ένα κολοσσιαίο βήμα προς τα πίσω, καταργώντας ένα κεφαλαιώδες κεκτημένο του 20^{ού} αιώνα. Θα είναι η ομολογία ότι άλλο εκείνοι οι πρόσφυγες τότε, και άλλο αυτοί σήμερα. Όπως περίπου, άλλο οι Ουκρανοί και άλλο οι Σύριοι. Συζητάμε για μια διάρρηξη της αρχής της οικουμενικότητας των δικαιωμάτων του ανθρώπου που θέτει εκποδών όλο το οικοδόμημα

26 Τα στοιχεία εδώ αντλούνται από τις εκθέσεις του καθηγητή Βύρωνος Κοτζαμάνη για τη διαNEΟσις (διαθέσιμη εδώ: https://www.dianeosis.org/2016/09/greece_demographic_crisis/) και για το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ (διαθέσιμη εδώ: <https://imegsevee.gr/wp-content/uploads/2021/03/kotzamanis-5.pdf>).

της διεθνούς προστασίας τους, όπως διαμορφώθηκε την επαύριον του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

9^{ον}+1 Πλέον, σε συνέχεια των προηγούμενων επισημάνσεων, η έννοια-κλειδί για την κατανόηση και απεικόνιση των δημόσιων πολιτικών για τη μετανάστευση στην Ελλάδα και την Ευρώπη δεν είναι η κοινωνική ένταξη αλλά ο έλεγχος. Το ίδιο κατεξοχήν ισχύει με emphaticό τρόπο και για το νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο της ΕΕ. Στις εκατοντάδες σελίδες του δε βρίσκει κανείς ούτε μία αναφορά στην ανάγκη ένταξης ή συμπερίληψης των ανθρώπων. Μόνο μια προσπάθεια ομογενοποίησης των μηχανισμών καταγραφής και ελέγχου. Ο κανόνας πλέον δεν είναι η άσκηση των δικαιωμάτων που προβλέπει το Ελληνικό Σύνταγμα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, αλλά οι περιορισμοί τους στο όνομα της αρχής της ασφάλειας.

Η ίδια η αρχή της ασφάλειας πλέον, γράφει ένας διακεκριμένος σύγχρονος πολιτικός φιλόσοφος, έχει ανανοηματοδοτηθεί, με αποτέλεσμα μια νέα έννοια. Η ασφάλεια ως σύνολο κρατικών εγγυήσεων για το ευ ζην, η ασφάλεια ως αποκλειστική συνθήκη της ελευθερίας, η επινόηση της νεωτερικότητας μέσα από τα ιδρυτικά κείμενα της πολιτικής της σκέψης, έχει πλέον για τα καλά δώσει τη θέση της σε ένα νέο νοηματικό άξονα: η ασφάλεια ως μέσο ελέγχου των ανθρωπίνων ροών. «Για να τον μελετήσουμε, μπορούμε να αναφερθούμε σε σύγχρονες διατυπώσεις (το δόγμα της ανθρωπίνης ασφάλειας, την αρχή της προφύλαξης), και σε σύγχρονες τεχνικές ή πρακτικές (κάμερες παρακολούθησης, κοριοί RFID, βιομετρία)» (Ross, 2016: 12). Η αρχή της ασφάλειας έχει πλήρως ενσωματωθεί στο δόγμα του «νόμος και τάξη». Η εστίαση της ασφάλειας αποκλειστικά στη διωκτική της διάσταση, δηλαδή ως ένα είδος πηλήκιου, ουσιαστικά αδρανοποιεί άλλες κρίσιμες πτυχές της έννοιας. Αρκεί κανείς να αναλογιστεί ότι το καλοκαίρι του 2023, καταστράφηκαν ένα εκατομμύριο στρέμματα στον Νομό Έβρου, μια περιοχή που θεωρείται η πιο «οχυρωμένη» της χώρας, αλλά μόνο όσον αφορά την προστασία από τις ροές.

B2. Προτάσεις

Η διαχείριση του προσφυγικού-μεταναστευτικού είναι δύσκολη υπόθεση, τόσο επιχειρησιακά, όσο και ιδεολογικά. Η μεγαλύτερη δυσκολία ωστόσο, προέρχεται όχι τόσο από το επιχειρησιακό κομμάτι (που κι αυτό δεν είναι απλό) αλλά από το ιδεολογικό. Η δυσκολία σχετίζεται, λοιπόν, όχι τόσο με το φαινόμενο καθ' αυτό αλλά με τις κυρίαρχες προσλήψεις του. Σε σημαντικό βαθμό, η ελληνική κοινωνία –και σε αυτό δεν αποτελεί εξαίρεση από τις περισσότερες δυτικές κοινωνίες–, βιώνει τη μετανάστευση ως απειλή και όχι ως πλεονέκτημα. Αν και οι Έλληνες αντιλαμβάνονται ότι η παρουσία μεταναστών μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη και τη στήριξη των κοινωνικών συστημάτων, είτε μέσω της ανάπτυξης κεφαλαίου είτε προσφέροντας

ανακούφιση σε γερασμένα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, οι ρατσιστικές ρητορικές, είτε ανοιχτές είτε λανθάνουσες, συνεχίζουν να υπάρχουν. Ωστόσο, μόνο ο Πάπας Φραγκίσκος, από τους μεγάλους δυτικούς ηγέτες της εποχής μας, φαίνεται διατεθειμένος να διατηρήσει την ανθρωπιστική προσέγγιση.

Οι προσλήψεις που βλέπουν στη μετανάστευση μονοδιάστατη απειλή, τροφοδοτούν μονοδιάστατες πολιτικές ελέγχου που ουσιαστικά έχουν απεμπολήσει την προσδοκία της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών διότι κάτι τέτοιο θεωρείται αντιδημοφιλές και εκλογικά κοστοβόρο. Την ίδια στιγμή που η αντιμεταναστευτική ρητορεία εδραιώνεται και ενισχύεται, λόγω της διστακτικότητας των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν τον ρατσισμό –ο οποίος συχνά ενισχύεται και από τις πολιτικές τους–, δημιουργείται ένα αρνητικό αποτέλεσμα. Αυτή η κατάσταση δεν περιορίζεται μόνο στην Ελλάδα, αλλά επηρεάζει συνολικά την ΕΕ σήμερα. Γι' αυτό είναι επιτακτικό να αλλάξει το πλαίσιο της συζήτησης σχετικά με την κινητικότητα του πληθυσμού (Γκόλντιν, 2013: 26).

Για τον λόγο αυτόν, είναι ζωτικής ανάγκης η κοινωνική έρευνα για τη μετανάστευση που έχει αναπτυχθεί στην Ελλάδα, να τύχει σοβαρότερης ενασχόλησης από τους εκάστοτε κυβερνώντες. Η μετανάστευση έχει αναχθεί και στη χώρα μας σε γνωστικό αντικείμενο. Εν τούτοις, η επιρροή που ασκούν οι ειδήμονες της μετανάστευσης στις πολιτικές της μετανάστευσης στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά περιορισμένη, έως ανύπαρκτη.

Για όλα τα παραπάνω, μια συνεκτική, βιώσιμη και ανθρώπινη μεταναστευτική πολιτική έχει τους εξής άξονες:

- Ασφαλείς δίοδοι θα πρέπει να υπάρχουν στα χερσαία σύνορα, όπου οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να υποβάλουν αίτηση ασύλου. Είναι σημαντικό να υπάρχουν συντεταγμένες πύλες εισόδου που θα επιτρέπουν στους ανθρώπους να ασκήσουν το δικαίωμά τους, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, υποβάλλοντας αίτημα ασύλου.
- Σταδιακή κατάργηση της κράτησης των αιτούντων άσυλο και των αλλοδαπών χωρίς χαρτιά που μπήκαν παράνομα στο ελληνικό έδαφος. Πρόβλεψη ενός ικανού χρονικού διαστήματος για την καταγραφή και τη φροντίδα μέχρι τη στιγμή που τα άτομα αυτά θα πρέπει να εγκαταλείψουν το σημείο εισόδου.
- Ενεργοποίηση καθεστώτος «υπό ανοχή» διαμονής για ανθρώπους που βρίσκονται στη χώρα για μικρό χρονικό διάστημα. Στην πράξη αυτό συνιστά αναστολή μιας απέλασης που ούτως ή άλλως δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί. Τέτοια πρόβλεψη υπήρχε στην ελληνική έννομη τάξη και έδωσε σημαντικές λύσεις. Τυχόν παρέλευση ικανού αριθμού ετών –αυτός μπορεί να είναι από πέντε έως επτά χρόνια από τη λήψη αυτού του καθεστώτος–,

θα πρέπει να οδηγεί συντεταγμένα σε αναβάθμιση του καθεστώτος διαμονής με μια ολοκληρωμένη άδεια διαμονής και εργασίας που παρέχει τα απαραίτητα δικαιώματα. Η τροπολογία σχετικά με τη δυνατότητα έκδοσης βεβαίωσης παραμονής γι' αυτούς που ζουν στην Ελλάδα έως τον Νοέμβριο του 2023, κινείται σε ορθή κατεύθυνση, πλην, όμως, σύντομα θα χρειαστεί και νέα ρύθμιση, καθώς θα προκύψει η ανάγκη νέων διευθετήσεων στο άμεσο μέλλον, δεδομένου ότι οι ροές στην Ελλάδα δε σταμάτησαν στα τέλη του Νοεμβρίου της προηγούμενης χρονιάς.

- Υποχρεωτική εκπαίδευση για όλα τα παιδιά, με μηχανισμό κυρώσεων σε όσους γονείς το αγνοούν.
- Υποχρεωτική πρωτοβάθμια περίθαλψη και εμβολιασμός.
- Δυνατότητα κράτησης και απέλασης για τους ανθρώπους που δυστροπούν να μεταφερθούν σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Για τους ανθρώπους που ζουν χρόνια στη χώρα:

- Προσπάθεια ενοποίησης του κατακερματισμένου καθεστώτος αδειών παραμονής και εργασίας. Θα πρέπει να τεθεί άμεσα ο στόχος να μειωθεί δραστικά ο αριθμός των διαφορετικών τύπων αδειών παραμονής στην ελληνική επικράτεια. Ένας τέτοιος στρατηγικός στόχος, αφενός θα διευκολύνει τη ζωή των ανθρώπων και αφετέρου το ίδιο το έργο της δημόσιας διοίκησης.
- Δυνατότητα επαναφοράς στη νομιμότητα για ανθρώπους που εξέπεσαν αυτής και είτε ζουν στην Ελλάδα είτε έφυγαν από τη χώρα και επιθυμούν να επιστρέψουν σε αυτήν.
- Αλλαγή του καθεστώτος πολιτογράφησης, με κατάργηση της Τράπεζας Θεμάτων του υπουργείου Εσωτερικών που ζητά από τους ενδιαφερομένους να γνωρίζουν άσχετα και αδιανόητα πράγματα για να αποκτήσουν ιθαγένεια. Δύο κατηγορίες εξεταζόμενων, με βάση τον αλφαριθμητισμό τους. Δεν έχει νόημα, για παράδειγμα, να ζητάς τα ίδια από έναν απόφοιτο ελληνικού πανεπιστημίου και από έναν βοσκό.
- Κατάργηση των εισοδηματικών κριτηρίων που ουσιαστικά μπλοκάρουν την πολιτογράφηση για εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους.

Ειδικά για τα ζητήματα κτήσης της ιθαγένειας²⁷

α. Γενικός εκσυγχρονισμός των διαδικασιών

Ο εκσυγχρονισμός των διαδικασιών κτήσης της ιθαγένειας προϋποθέτει μια στοιχειώδη τήρηση των προθεσμιών που προβλέπει ο Κώδικας, ήτοι τον ένα χρόνο από την πολιτογράφηση, και τους έξι μήνες για την κτήση με «δήλωση» για τη δεύτερη και «μιάμιση» γενιά. Σεβασμός προθεσμιών σημαίνει διοικητικές κυρώσεις –έως και πειθαρχικές– σε περιπτώσεις ενδημικών καθυστερήσεων που παρατηρούνται σε πολλές περιφέρειες της χώρας, και πιθανώς αποδίδονται όχι απλώς σε υποστελέχωση, αλλά και σε ιδεολογικοπολιτική αντίσταση από θυλάκους της διοίκησης στο ενδεχόμενο κτήσης ιθαγένειας από αλλοδαπούς.

Εκσυγχρονισμός σημαίνει τακτική δημοσίευση των στατιστικών στοιχείων που επιβάλλει η νομοθεσία από το 2010. Η δημοσίευση είναι η ψυχή της λογοδοσίας της διοίκησης. Η τήρηση στατιστικών και η έγκαιρη ανάρτησή τους δείχνει πού υπάρχουν προβλήματα και πού η διαδικασία ρέει κανονικά.

Εκσυγχρονισμός σημαίνει μια πιο φιλική προς τον χρήστη ιστοσελίδα της Γενικής Γραμματείας Ιθαγένειας του υπουργείου Εσωτερικών ή επαναλειτουργία του κέντρου τηλεφωνικής εξυπηρέτησης. Ο εκσυγχρονισμός περιλαμβάνει την υλοποίηση καμπανιών ενημέρωσης, στις οποίες είτε επώνυμοι είτε ανώνυμοι αλλοδαποί που απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια μπορούν να καλούν την ομάδα-στόχο να κινητοποιηθεί και να προετοιμάσει σωστά τον φάκελό της. Αυτό δεν αφορά μόνο περιπτώσεις, όπως ο Γιάννης Αντετοκούνμπο, ο οποίος απέκτησε την ιθαγένεια κυρίως για το NBA, ή ο Τομ Χανκς, που έγινε τιμητικά Έλληνας.

Αντίστοιχα, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένας απλός οδηγός, που θα περιλαμβάνει βασικές οδηγίες για την προετοιμασία του φακέλου, με σαφή αναφορά σε τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουμε. Εκσυγχρονισμός σημαίνει συνεργασία με την Κοινωνία των Πολιτών, η οποία ασχολείται εδώ και χρόνια με το ζήτημα, προκειμένου να αξιοποιηθεί η πολύτιμη εμπειρία της. Αυτό απαιτεί αποδοχή και ενσωμάτωση των προσπαθειών των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, αντί του φόβου απέναντί τους. Τέλος, εκσυγχρονισμός σημαίνει πρόβλεψη κι άλλων θέσεων σε Περιφερειακές Διευθύνσεις και Διευθύνσεις Ιθαγένειας, που τώρα είναι υποστελεχωμένες, όπως κατεξοχήν συμβαίνει με τη Διεύθυνση Ιθαγένειας Αθηνών. Σημαίνει δυνατότητα ηλεκτρονικής κατάθεσης των αιτημάτων μέσω μιας εύχρηστης εφαρμογής διά της οποίας θα κατατίθενται οι αιτήσεις και τέλος, η

²⁷ Την άνοιξη του 2023 ολοκληρώθηκε ένα ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Ιθαγένεια στην Πράξη». Το πρόγραμμα αυτό υλοποιήθηκε με επιχορήγηση του προγράμματος «Active Citizens Fund» από το Generation 2.0 και την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Ο γράφων υπήρξε ο ακαδημαϊκός υπεύθυνος του προγράμματος αυτού. Το υλικό του είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα ithageneia.gr, ενώ η έκθεση προτάσεων, που υποβλήθηκε στο τέλος, αναπτύσσει αναλυτικά τις σχετικές προτάσεις.

ολοκληρωμένη ηλεκτρονική διασύνδεση μεταξύ της Γενικής Γραμματείας Ιθαγένειας, της Κεντρικής και των Περιφερειακών Διευθύνσεων με ψηφιοποίηση των φακέλων και των αρχείων.

β. Ειδικότερα για την πολιτογράφηση

Είναι επιβεβλημένη η καθιέρωση μαθημάτων ελληνομάθειας για ενήλικες ως αναπόσπαστο τμήμα μιας πολιτικής για την ένταξη. Είναι αδιανόητο ένα κράτος να ζητά από τους ανθρώπους να γνωρίζουν τόσο καλά τη γλώσσα του και να απέχει από το να τους τη μαθαίνει. Αυτό προϋποθέτει και μια ειδική προετοιμασία και υποστήριξη των Ατόμων με Αναπηρία. Επιπλέον, είναι επιτακτικά αναγκαία η αναμόρφωση της Επιστημονικής Επιτροπής με αρμοδιότητα την Τράπεζα Θεμάτων. Η Επιτροπή αυτή χρειάζεται εμφατικά ένα άνοιγμα στην κοινωνία: χρειάζεται ένα μέλος που μετείχε στις παλιές επιτροπές πολιτογράφησης και γνωρίζει το πεδίο, όπως χρειάζεται έναν εκπαιδευτικό, αλλά και έναν κοινωνικό επιστήμονα που να έχει εικόνα του πεδίου.

Η κτήση ιθαγένειας δεν είναι εγκυκλοπαιδική υπόθεση. Η Τράπεζα Θεμάτων, με τη σειρά της, πρέπει απλώς να αλλάξει ριζικά ή να καταργηθεί προς την κατεύθυνση θέσης ερωτημάτων από την απάντηση των οποίων να προκύπτει ότι όντως τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα βρίσκονται σε μια διαδικασία κοινωνικής συσσωμάτωσης στη χώρα. Μια τέτοια Τράπεζα Θεμάτων, αν υπάρξει, θα πρέπει να προετοιμαστεί κυρίως από τις αρμόδιες υπηρεσίες του υπουργείου Παιδείας και όχι του υπουργείου Εσωτερικών που έχει άλλες αρμοδιότητες.

Και μάλιστα, επειδή οι ενδιαφερόμενοι για πολιτογράφηση είναι, όπως είδαμε, ένα ετερογενές πλήθος ανθρώπων –άνθρωποι λειτουργικά αναλφάβητοι στα ελληνικά έως μορφωμένοι–, θα πρέπει η εξεταστική διαδικασία να λαμβάνει υπόψη της τα στοιχειώδη αυτά ποιοτικά δεδομένα που εξ αντικειμένου θέτουν τους ανθρώπους ενώπιον διαφορετικών προϋποθέσεων. Το ότι ένας αμόρφωτος οικοδόμος δεν ξέρει να διαβάζει ελληνικά, δε σημαίνει ότι δεν είναι κοινωνικά ενταγμένος στην Ελλάδα. Επομένως, χρειάζεται επιτακτικά τα άτομα πάνω από 55 ετών, που κατά τεκμήριο είναι και αυτά που κατοικούν στην Ελλάδα τα περισσότερα χρόνια και δεν έχουν πάει σχολείο στη χώρα, να εξετάζονται προφορικά. Το σημερινό όριο ηλικίας είναι τα 62 έτη. Χρειάζονται, τέλος, ειδικές προβλέψεις για άτομα με ψυχική και νοητική αναπηρία, και φυσικά προφορική εξέταση για διαγνωσμένα αναλφάβητα πρόσωπα.

Ως προς τις ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις της πολιτογράφησης είναι εκ των ουκ άνευ η κατάργηση των εισοδηματικών κριτηρίων, τα οποία εισάγουν ένα ιδιαίτερος επαχθές εμπόδιο για την πολιτογράφηση της πλειοψηφίας των ανθρώπων που ζουν ενταγμένοι στην ελληνική κοινωνία. Το ακόμη πιο τιμωρητικό στην περίπτωση των κριτηρίων αυτών είναι η

αναδρομική ισχύς τους. Δηλαδή, άτομα που υπέβαλλαν αιτήσεις πολιτογράφησης προ τετραετίας, όχι απλώς περιμένουν ένα κράτος που καθυστερεί αδικαιολόγητα τη διεκπεραίωση της αίτησης, αλλά και, όταν φτάνει η σειρά της, το κράτος τούς ενημερώνει ότι η πόρτα είναι κλειστή. Και την ίδια στιγμή, η δυνατότητα για υποβολή αντιρρήσεων στο Συμβούλιο Ιθαγένειας –σε περίπτωση απορριπτικής απόφασης– έχει καταργηθεί. Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να προσφύγουν μόνο στη διοικητική δικαιοσύνη. Είναι κρίσιμο να ξαναρχίσει η δυνατότητα θέσης αντιρρήσεων στις αποφάσεις πολιτογράφησης που θα κρίνονται ενδοϋπηρεσιακά.

γ. Το ζήτημα της κτήσης της ιθαγένειας με «δήλωση» για τα παιδιά μεταναστών που γεννήθηκαν ή ανατράφηκαν στην Ελλάδα (δεύτερη και «μιάμιση» γενιά)

Η κτήση της ιθαγένειας με «δήλωση» αποτελεί τη σημαντικότερη καινοτομία που επέφερε ο νόμος 3838 του 2010, και έως σήμερα η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων που αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια, είναι με αυτό τον τρόπο. Η ratio του νομοθετήματος είναι ακριβώς ότι ο άνθρωπος που είτε γεννήθηκε (δεύτερη γενιά) είτε ανατράφηκε στην Ελλάδα (μιάμιση γενιά) δεν πρέπει να υφίσταται την πολυδαίδαλη, δαπανηρή και πολύπλοκη διαδικασία της πολιτογράφησης.

Για τον λόγο αυτό είναι επιτακτικά αναγκαία η απλοποίηση των εγγράφων που απαιτούνται κατά την κατάθεση της αίτησης, αλλά και θα πρέπει να προβλεφθεί μια χαλάρωση του καθεστώτος προαπαιτούμενης άδειας του ενός εκ των γονέων. Υπάρχουν πολλοί μετανάστες που ζουν 20 και πλέον χρόνια στη χώρα, και δεν έχουν καταφέρει να υπαχθούν σε καθεστώς άδειας δεκαετίας ή επί μακρόν διαμένοντος. Το ότι ένας αλλοδαπός ζει χρόνια στη χώρα χωρίς να έχει καταφέρει να έχει μια «βαριά» άδεια διαμονής, και αναγκάζεται σε τακτά χρονικά διαστήματα να ανανεώνει την άδεια διαμονής για εξαρτημένη εργασία, δεν είναι δυνατό να δημιουργεί πρόσχωμα στη δυνατότητα του παιδιού του να αποκτήσει ιθαγένεια με «δήλωση».

Εν κατακλείδι, επανεκκίνηση (restart)

Μια ενταξιακή πολιτική αφορά όλους τους ανθρώπους που βρίσκονται στη χώρα και, για διαφορετικούς λόγους, δεν μπορούν ή δεν θέλουν να φύγουν. Από αιτούντες άσυλο και αλλοδαπούς που έχουν εκπέσει από τη νομιμότητα και επιθυμούν να επανέλθουν, μέχρι, φυσικά, τους αιτούντες ιθαγένεια.

Συζητάμε για μια ενταξιακή πολιτική κανόνων έναντι όλων. Αυτή είναι η μόνη που μπορεί να εξασφαλίσει την κοινωνική συνοχή της χώρας, να εγγυηθεί την οικονομική ανάπτυξη, και πρωτίστως να σεβαστεί την αξιοπρέπεια όλων των ανθρώπων στην επικράτεια. Μια τέτοια πολιτική χρειάζεται μια συνολική επανεκκίνηση στον τρόπο με τον οποίον διοικείται το μεταναστευτικό-προσφυγικό. Πρόκειται για μια επιλογή πολλαπλού θετικού αθροίσματος σε όλα τα πεδία της δημόσιας σφαίρας. Με μια τέτοια πολιτική, η Ελλάδα μπορεί να πρωτοστατήσει σε ένα νέο μέτωπο ευρωπαϊκής ευθύνης για τη μετανάστευση, διεκδικώντας ως χώρα εισόδου αυτά που χρειάζεται, και αναλαμβάνοντας η ίδια τις δικές της ευθύνες απέναντι στους ανθρώπους που επιλέγουν να έρθουν στην επικράτειά της ως αναγνωρισμένοι πρόσφυγες.

Το μεταναστευτικό καθεστώς της Ελλάδας παρουσιάζει θετικές προοπτικές, αλλά εγκυμονεί και κινδύνους. Η θετική προοπτική είναι μόνο η συμπερίληψη μέσω συντεταγμένων διαδικασιών εισόδου, εργασίας και διαμονής στην Ελλάδα. Μόνο αυτό μπορεί να εξασφαλίσει σε μέση διάρκεια την εύθραυστη κοινωνική συνοχή. Οι κίνδυνοι προκύπτουν και αναπαράγονται από τον αποκλεισμό. Μια διαρκής αδυναμία των ανθρώπων να έχουν πρόσβαση σε θεμελιώδη κοινωνικά αγαθά εξαιτίας της παράνομης εισόδου στη χώρα, και έναν σχετικά αξιοπρεπή βίο, δε συνιστά μόνο παραβίαση των δικαιωμάτων τους. Αποτελεί μείζονα κίνδυνο για την ίδια την ασφάλεια, την κοινωνική ειρήνη και την ευταξία στην Ελλάδα.

Εν κατακλείδι, η χώρα διαθέτει ένα Σύνταγμα με το άρθρο 2, παρ. 1, το οποίο δεν επιδέχεται αναθεώρηση και προβλέπει: «Ο σεβασμός και η προστασία του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» ενώ στο άρθρο 5, παρ. 2 αναφέρεται: «Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών πεποιθήσεων».

Τα προηγούμενα, όπως όλο το Σύνταγμα, δεν είναι διακηρύξεις αρχών, ούτε καλοπροαίρετες δοξασίες. Είναι κανόνες. Το Σύνταγμα «είτε είναι υποχρεωτικοί κανόνες είτε είναι τίποτε» φώναζε δυόμισι αιώνες πριν ο Γάλλος Αββάς Σιεγές («*La Constitution est un corps de lois obligatoires ou ce n'est rien*»).

Βιβλιογραφία

Brekke, J.P., & Brochmann, G. (2015). Stuck in Transit: Secondary Migration of Asylum Seekers in Europe, National Differences, and the Dublin Regulation. *Journal of Refugee Studies*, Volume 28, Issue 2, pp. 145–162.

Βεντούρα, Λ. (Επιμ.). (2011). *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα – Διαδικασίες αφομοίωσης ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*. Αθήνα: Εκδ. Νήσος.

Γκόλντιν, Σ., Κάμερον, Τζ., & Μπαλαρατζάν, Μ. (2013). *Αυτοί δεν είναι σαν κι εμάς – Το παρελθόν και το μέλλον της μετανάστευσης*. Αθήνα – Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Green, N. (2004). *Οι δρόμοι της μετανάστευσης – Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδ. Σαβάλλας.

Gross, Fr. (2016). *Η αρχή της ασφάλειας* (Α. Κιουκπιολής, Μετ.). Αθήνα: Εκδ. Πόλις.

Καρπόζηλος, Κ., & Χριστόπουλος, Δ. (2019). Η Ελλάδα, μια χώρα σε κίνηση. Στο *Πρακτικά Συνεδρίου: Διλήμματα και συμφραζόμενα του προσφυγικού ζητήματος – Ιδέες, αξίες, ιστορία, πολιτικές* (σσ. 1–14). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Κασίμης, Χ., & Παπαδόπουλος, Α. (Επιμ.). (2012). *Μετανάστες στην Ελλάδα – Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες*. Εκδ. Αλεξάνδρεια.

Καρπόζηλος, Κ. (2023). Μετανάστες: θύματα της ιστορίας;. *LIFO 764, Ιστορία μιας πόλης – Μέρος 6^ο – Η σύγχρονη μετανάστευση*, σσ. 12-13.

Καψάλης, Απ. (2023). *Μετανάστες εργάτες γης – Καθεστώτα εξαιρέσεως στην εργασία και την κινητικότητα*. Αθήνα: Εκδ. Άπαρσης.

Marshall, T. (2019). *Αιχμάλωτοι της γεωγραφίας* (Σ. Κατσούλας, Μετ.). Αθήνα: Εκδ. Διόπτρα.

Μπάγκαβος, Χ., & Κουραχάνης, Ν. (2002). *Όψεις εργασιακής ενσωμάτωσης των προσφύγων*. Αθήνα: Εκδ. Τόπος.

Παρσάνογλου, Δ. (2009) Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του «ξαφνιάσματος» της ελληνικής κοινωνίας από τη μετανάστευση. Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (Επιμ.), *Μειονότητες και Μετανάστες – Λόγος και Πολιτικές* (σσ. 287-306). Αθήνα: Εκδ. Βιβλιόραμα.

Σπυροπούλου, Γ., & Χριστόπουλος, Δ. (2016). *Προσφυγικό «θα τα καταφέρουμε»; Ένας απολογισμός διαχείρισης και προτάσεις διεξόδου*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση & Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου.

Τριανταφυλλίδου, Αν., & Μαρουκής, Θ. (Επιμ.). (2010). *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική.

Φωτιάδης, Α. (2017). *Εξουσίες εκτός ελέγχου – Η μεταδημοκρατική παραμόρφωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.

Χατζή, Χ. (2004). Ο αλλοδαπός ως υποκείμενο δικαιωμάτων. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης – Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 233-252). Αθήνα: Εκδ. Κριτική.

Χριστόπουλος, Δ. (2019). *Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Δύο αιώνες ιθαγένεια* (2^η εμπλουτισμένη έκδ.). Αθήνα: Εκδ. Βιβλιόραμα.

Χριστόπουλος, Δ. (2020). *Αν το προσφυγικό ήταν πρόβλημα, θα είχε λύση*. Αθήνα: Εκδ. Πόλις.

diaNEOsis

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ